

VELKÁ TRANSFORMACE STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY: ÚSPĚCH A ZKLAMÁNÍ*

János Kornai, Harvard University, Collegium Budapest, Central European University

Úvod

Tento článek se zabývá zejména osmi zeměmi, které se staly členy Evropské unie v roce 2004; jsou to Česká republika, Estonsko, Polsko, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Slovensko a Slovinsko. Dále v textu budu na tyto země odkazovat jako na země střední a východní Evropy (SVE) nebo středoevropský region, ačkoli je to geograficky trochu nepřesné. V době vzniku tohoto textu prochází EU pokusným obdobím a je nemožné odhadovat, co přinese budoucnost. Možným vlivem případného rozpadu EU na osm uvažovaných zemí se tato studie nezabývá. Na druhé straně by mohlo být užitečné podívat se na tento region separátně, protože pozice každé země byla před jejich vstupem do EU podrobena mikroskopickému zkoumání různými unijními institucemi. Členství může být považováno za osvědčení, že se uvedené země pyšní jak demokratickým politickým systémem, tak funkční tržní ekonomikou.

Po roce 1990 skončil diktátorský režim komunistické strany v zemích Sovětského svazu a ve státech, které s ním byly v těsné vojenské a ekonomické alianci – Bulharsko, Československo, Polsko, Maďarsko, Mongolsko, Německá demokratická republika a Rumunsko – a také v bývalé Jugoslávii a Albánii, které již v té době měly se Sovětským svazem spíše volné vztahy.

Pokusu o přehled celé této oblasti bych se v tomto článku ani neodvážil, a to z toho důvodu, že – především z hlediska jejich politických struktur – existují výrazné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Z tohoto hlediska může být osm zemí zahrnutých v předmě-

* Prezidentská přednáška pronesená na 14. světovém kongresu Mezinárodní ekonomické asociace v Marrákeši, Maroko, 29. srpna 2005.

Jsem vděčný Zdeňkovi Kudrnovi, který pomohl mé práci pečlivým shromážděním údajů a cennými komentáři, Philippe Aghion, Zsuzsa Dániel, Jean-Paul Fitoussi, Stephan Haggard a Gérard Roland recenzovali první verzi rukopisu, Tamar Gendler, Noémi Peter, Katalin N. Szabó, László Szimonisz, László Tóth, István Gy. Tóth a János Varga napomohli při samotném výzkumu a editaci a překladu rukopisu.

Překlad z angličtiny: Václav Žďárek, revize: Tomáš Krabec.

tu mé analýzy považováno za homogenní. Ačkoliv sdílejí množství důležitých charakteristik s celou skupinou, množina zemí, na něž se zaměřuji, nemůže být považována za „reprezentativní vzorek“ této širší skupiny. Téma své analýzy jsem takto zvolil záměrně: chtěl jsem se zaměřit na region, kde reformy byly nejvíce konzistentní a dalekosáhlé. Co se týká osmi nových členských států EU, omezím se pouze na diskusi o jejich podobných rysech a nebudu se zabývat popisem a vysvětlením podstatných rozdílů, které mezi nimi existují.

Vraťme se nyní v čase zpět o pár dekad a připomeňme si náladu a očekávání lidí žijících v tomto regionu, kteří byli v opozici ke komunistickému režimu. Tehdy bylo možno jen beznadějně snít o tom, že se jejich země v dohledné budoucnosti stanou demokratickými tržními ekonomikami. Dnes však, ačkoliv se to stalo realitou, jsou mnozí zklamaní a zahořklí.

Na toto téma bylo již publikováno množství jak vládních, tak vědeckých analýz. Obsahují důležité statistické údaje, které vypovídají mnohé o současné politické a ekonomické situaci každé z uvedených zemí a také o jejich relativním postavení. Objevily se též pozoruhodné studie, které nabízejí kauzální analýzu těchto výsledků¹. Nebudu se pokoušet o shrnutí tohoto bohatého a hodnotného souboru literatury, mým cílem není ani potvrdit nebo odmítnout tyto předchozí analýzy. Místo toho doufám, že je doplním tím, že se zaměřím na aspekty transformace, kterým nebyla doposud věnována dostatečná pozornost.

V dalším textu budu zvlášť pozorně dbát na oddělení svého popisu skutečností od normativních soudů, které budu o těchto skutečnostech vyslovovat, a od hodnotových měřítek, z nichž tyto závěry vycházejí. Pozornost věnovaná těmto záležitostem je důležitá jak pro pochopení údajů, tak pro důkladné vymezení bodů nesouladu.

Článek je rozdělen do dvou částí: v první se věnuji transformaci historicky; v druhé ji uvažuji z perspektivy současného každodenního života člověka.

1. V kontextu světových dějin

Zaměřme svoji pozornost nejprve na dlouhá historická období. Uvažované časové jednotky budou relativně rozsáhlé – dekády, nebo dokonce století. Ačkoliv naše pozornost zůstane zaměřena na střední a východní Evropu, pro srovnání se podíváme i na jiné části světa. Metodologie první části může být výstižně symbolizována titulem knihy Charlese Tillyho (1984): *Big structures, large processes, huge comparison*.

1 Existuje několik dokumentů Evropské unie pro hodnocení pozice kandidátských zemí. Například těsně před přistoupením vznikla publikace *Comprehensive Monitoring Report* (European Commission, 2004). Důkladné proniknutí do podstaty věci umožňují roční *Transition Reports* Evropské banky pro obnovu a rozvoj (viz např. EBRD, 2002). Uvádím některé ze současných publikací akademických autorů, které jsou často citovány experty: Campos a Coricell (2002), Csaba (2005), Kolodko (2000), Kornai (2000), Roland (2000), Stiglitz (1999) a Švejnar (2002).

1.1 Hlavní směr ekonomické transformace západní civilizace

Během posledního tisíciletí se v západní civilizaci prosazovalo stále více forem kapitalistické ekonomiky.² První počátky tohoto vývoje se objevily již v antice a od počátku formovaly významné stavební prvky středověké společnosti. Charakteristické instituce kapitalismu – soukromé vlastnictví, námezdní práce, tržně koordinovaný nákup a prodej, úvěrový systém a právní systém chránící nedotknutelnost soukromého vlastnictví a kontraktů – se vyvíjely v různých zemích odlišnou rychlostí. Institucionální transformace byla neoddělitelně spojena s základními procesy urbanizace, industrializace a komercializace. Vše výše uvedené zahrnuje to, co je známo jako kapitalistická ekonomika.³

Mezi historiky nepanuje shoda, kdy skončil středověk a začal novověk.⁴ Mimoto nepanuje ani shoda na tom, zda existují kritéria, která by mohla oddělit konec od začátku, a pokud existují, tak není zřejmé, zda mají být hledána v ekonomické, politické nebo nábožensko-ideologicko-intelektuální oblasti. Nicméně široká shoda panuje ohledně skutečnosti, že tím, v čem většina historiků odkazuje ke středověku nebo moderní době, je kapitalistická ekonomika, která je v tomto smyslu dominantní. Ekonomika je ve stavu neustálého pohybu a transformace. Podle toho má tato transformace svůj charakteristický *hlavní směr*, totiž expanzi kapitalistického hospodářského řádu. Expanze je doprovázena zesilováním jeho efektivnosti.

Šíření kapitalismu bylo pomalé a komplikované. V některých případech koexistují kapitalistické a prekapitalistické formy společně ve stabilizované podobě. Jinde byl jeho rychlý nástup doprovázen stagnací, nebo dokonce poklesem. A když byl rychle přejímán, důsledky mohly být četné: politická revoluce, příchod velkého státníka se sklonem k inovacím, nové zákony vytvořené nějakou politickou skupinou, geografické

2 Nebudu se zabývat definicí pojmu „západní civilizace“ nebo vypočítávat její charakteristiky či kreslit hranice. Používám pojem pouze náznakem. Protože nepatří k tématu mé analýzy, ponechávám otevřenou otázku, zda region, na který je často odkazováno jako na „západní civilizaci“, trendy nastíněné v této analýze již zažil nebo zažije v budoucnosti. Historické šíření kapitalistické ekonomiky je zdůrazňováno hlavně různými marxisty nebo neomarxistickými školami (viz např. Brenner, 1976, a literatura tzv. Brennerovy debaty). Jiné směry historické vědy, jako např. zástupci francouzské školy *Annales*, připouštějí a rovněž uznávají tuto tendenci jako důležitou. Odkazují zejména na díla Fernanda Braudela (1972-1973, 1992) a na práce Immanuela Wallersteina (1974, 1979), ve kterých kombinoval Braudelovy myšlenky se zjištěními neomarxistické školy.

3 V některých z mých jiných děl, např. v *The Socialist System* (1992), jsem se pokusil o výstižnější definici. Spokojím se zde s nepřesným popisem „kapitalismu“, který je možné dostatečně obsáhnout jinými charakteristikami a zamezit pojmové diskusi.

4 Uvažuj následující reprezentativní publikace, které se týkají otázky periodizace – především tématu počátku a konce středověku: Marc Bloch (1989), Jacques Le Goff (1982), Henri Pirenne (1937) a Peter Raeds (2001). Jsem vděčný Gáboru Klaniczayovi, který mi asistoval při pronikání do podstaty rozmluvy mezi historiky zkoumajícími toto téma; jeho článek (2001) poskytuje důkladný přehled literatury napsané na téma přechodu ze středověku do novověku. V rozhovoru Peter Burke (1990), dobře známý britský historik, uvedl: „Nikdo se nemůže shodnout na tom, kdy časná moderní éra začala...“ Snad my jako soudobí ekonomové a jiní učenci v sociálních vědách jsme příliš blízko k události a to je důvodem, že jsme se snad mohli shodnout na jedné věci: pád berlínské zdi je nahlížen jako počátek nového období v regionu. Nebo snad je v tomto případě větší míra homogenity a synchronizace než během předchozího období historie.

objevy (např. dobývání Nového světa), nebo zavedení velkých vynálezů (např. parního stroje, železnice či využití elektriny).

Ovlivněny Marxovou teorií, komunistické strany před příchodem k moci schvalovaly zásadu, že hlavní směr ekonomické historie skutečně existuje. Toto ovšem, podle marxistů, vede až za kapitalismus. Komunistické strany považovaly za základ vytvoření systému *nahrazujícího* kapitalismus. Opíraly se přitom o zřejmá kritéria pro srovnávání obou systémů: růst produktivity práce a její doprovodné rysy, zejména růst produkce, a zvýšení životního standardu.

Zásadní pokus o ověření této teorie, který nakonec selhal, trval přes sedm desítek let v Sovětském svazu a přes čtyři desetiletí ve východní Evropě. V průběhu soutěže mezi socialistickým a kapitalistickým systémem nastaly chvíle, kdy dokonce někteří z příznivců kapitalistického systému začali pochybovat. Vzpomeňme jen na to, že v letech po Velké depresi v roce 1929 většina vyspělých zemí prošla hlubokou recesí, zatímco Sovětský svaz dosáhl okázalých výsledků a během prvního pětiletého plánu zaznamenal vysokou míru růstu. Připomeňme také, že když byl úspěšně vypuštěn první Sputnik, mnozí to považovali za počátek éry sovětské technické a vojenské převahy. Měříme-li však tyto události na měřítku s dlouhými obdobími a podíváme-li se na celé období existence socialistického systému, jedna věc je nesporná: kapitalismus je produktivnější, inovativnější, s vyšší mírou růstu, která vede k vyšším přírůstkům životního standardu. Tabulka 1 poskytuje srovnání mezi růstem socialistických a kapitalistických zemí během posledních čtyř dekad před zhroucením [východního bloku]. Socialistické země jsou zastoupeny Sovětským svazem a rovněž třemi novými členskými státy EU (Československo, Polsko a Maďarsko), kdežto kapitalistické ekonomiky jsou reprezentovány 13 starými členy EU.⁵ Tabulka jednoznačně ukazuje rostoucí převahu kapitalistických ekonomik.

Poznámka k řečenému: samozřejmě netvrdím, že jsme dospěli na konec historie, ani nenavrhuji, že kapitalismus nebude nikdy v jistém okamžiku v budoucnosti nahrazen. Neodvážuji se prorokovat. Je však nevyvratitelným faktem, že *stávající* (nebo dosud existující) socialismus prohrál závod s *existujícím* (nebo dosud existujícím) kapitalismem. Toto není hodnotový soud; je to pozorovaný, statisticky doložitelný fakt: až dosud ve světě západní civilizace ukazoval hlavní trend historie ve směru k šíření kapitalismu.

Bolestivá a trpká série akcí při tvorbě socialistického systému byla odchylkou od hlavního směru. Před patnácti lety jsme však vycouvali ze slepé uličky a nyní opět kráčíme po hlavní cestě.

Zatímco toto je hodnotově neutrální konstatování skutečnosti, úzce spojená otázka, zda to má být považováno za *úspěch*, může být zodpovězena jen za pomoci hodnotových soudů. Vráťím se k tomu později.

Vyšší produktivita a vyšší tempa růstu nezačaly okamžitě: přechod k novému ekonomickému systému byl charakterizován významným zpomalením. Nyní však růst zrychlil. V šesti z osmi zemí tempo růstu během minulých deseti let bylo značně vyšší než v dekádě před rokem 1990, jak lze vidět z tabulky 2. Během období let 1995-2003

5 Lucembursko a Západní Německo byly vyloučeny z tabulky z důvodu nedostupnosti údajů.

HDP na obyvatele v regionu, kde se nachází osm nových členů, společně s produktivitou práce (HDP na zaměstnance) a reálnou spotřebou na obyvatele rostl mnohem vyšším tempem než v jiných zemích EU, jak ukazuje tabulka 3. Rozdíl je impozantní především v produktivitě práce; její tempo mezi novými členy je více než čtyřikrát vyšší než u starých členů.

Buďme však opatrní při interpretaci těchto údajů. V tomto okamžiku naší analýzy chceme srovnávat *systém* s jiným *systémem*, *permanentní* charakteristiky jednoho systému s *permanentními* charakteristikami systému jiného. Při použití historického měřítka vidíme, o jak krátký časový úsek se jedná. Nevím, do jaké míry je možno vysvětlit rychlost růstu stávajícím využitím skrytých rezerv, které minulý neefektivní systém nedokázal využít. Rychlé tempo růstu by mohlo být částečně připsáno skutečnosti, že hluboké recese jsou obvykle následovány rychlým růstem. Tyto zřejmě, jednoduše mobilizované rezervy budou dříve či později vyčerpány. Bylo by zavádějící činit konečné závěry založené na číslech jedné dekády. Potřebujeme delší čas, aby převaha nového kapitalistického systému mohla být jednoznačně prokázána s plnou přesvědčivostí. Pokud bychom však měli hodnotit na základě minulých zkušeností, můžeme být optimističtí ohledně růstového potenciálu nového systému.

1.2 Hlavní směr politické transformace západní civilizace

Během několika minulých staletí byl hlavní směr transformace západní civilizace pociťován nejen v ekonomické, ale též v politické oblasti. Vedle téměř neomezené moci panovníka, schválené církví, omezovaly příchod demokracie mezi jinými různé samosprávné organizace a formy reprezentace dostupné městským středním vrstvám a jistým církevním institucím. V některých zemích byly schváleny zákony omezující absolutní moc panovníka a objevily se první části parlamentního systému – „osvícené“ verze monarchie. Později bylo předáno rostoucí množství práv parlamentu a právo volby bylo rozšířeno na stále větší části populace. Instituce moderní parlamentní demokracie byly postupně formovány a posilovány. V průběhu staletí se více a více zemí stávalo demokratickými.

Těsně spjatá se změnami politické struktury byla skutečnost, že rostoucí procentní část populace byla schopna uplatňovat svá základní lidská práva, svobodu projevu, svobodu sdružování a právo účastnit se na procesu rozhodování. Diskriminace založená na různých kritériích, jako je pohlaví, rasa, náboženské přesvědčení atd., byla postupně odbourávána.

Celá řada autorů popisovala „vlny“ demokratizace, které se vyskytly během druhé poloviny 20. století.⁶ Třetí postupovala jižní Evropou, Latinskou Amerikou a Asií od 70. let do 80. let.; čtvrtá je ta, kterou jsme byli svědky, následovaná rozpadem sovětského a východoevropských komunistických režimů.⁷

Samozřejmě každá země má svůj specifický historický vývoj. Jak jsem uvedl výše, pokrok směrem k demokracii může dospět na mrtvý bod nebo změnit svůj směr. Ale

6 Rád bych zdůraznil něco z bohaté literatury: Haggard a Kaufman (2005), Huntington (1991), O'Donnel, Schmitter a Whitehead (1988), Przeworski (1991).

7 Viz např. Offe (1996) a McFaul (2002).

dokonce ani změny otřásající celým světem, jako bylo převzetí moci Hitlerem, které vedlo k záhubě mnoha milionů lidí a kataklysmatu neměřitelného rozměru, byly – s ohledem na historické měřítko – krátkodobými odchylkami od hlavní cesty a hlavní směr nakonec zvítězil.

Z pohledu našeho tématu musíme pečlivě posoudit cestu, již se dostal komunismus k moci. Ta je neoddelitelně spojena s jinou již diskutovanou „odchylkou“, totiž že v zemích, kde se komunisté dostali k moci, vykojili ekonomický systém z jeho trasy a vnutili společnosti svůj socialistický program. Uvalení tohoto břemena bylo možné díky převzetí politické moci a vytvoření totalitní diktatury.

Během uplynulých patnácti let střední a východní Evropa úspěšně opustila slepou uličku v oblasti politické a obdobně se navrátila zpět do hlavního směru v oblasti ekonomické. Ačkoli bylo mnoho diskusí na téma stability převládajícího demokratického řádu a rozsahu, v jakém splňuje různé požadavky, pro účely současné analýzy by mělo být dostatečně aplikovat „minimalistická“ kritéria demokracie. „Demokratické minimum“ je dosaženo, jestliže se vláda státu dostane k moci v návaznosti na výsledek soutěže o hlasy občanů a může být nahrazena v úřadu v rámci civilizovaného procesu⁸ bez palácového převratu, vojenského puče, politické vraždy nebo revoluce. Volby konané na základě politické soutěže, společně s garantováním jiných občanských práv, utvářejí postupy a mechanismy pro nahrazení politických funkcionářů a říkají, jak vedení přenést na jiné. To zajišťuje ochranu před použitím násilných metod. Je však pravdou, že mimo tato minimální kritéria by se v rámci prosperující konsolidované demokracie dalo požadovat splnění různých dodatečných kritérií. Nezapomeňme však, že pro člověka, který byl teprve nedávno osvobozen ze sevření tyranie, představuje dokonce i demokratické minimum velký pokrok. Ve studii prezentované zde jsme použili následující test: proces dosažení moci se shoduje s demokratickým minimem tehdy, jestliže jako výsledek voleb, které se uskutečnily od roku 1989, byla vládnoucí strana nahrazena nejméně dvakrát. Středoevropský region lehce překoná numerický práh stanovený v testu: v každé z osmi zemí byly nejméně troje takové volby, kde vládnoucí strana byla nahrazena civilizovaným volebním procesem, který měl za následek novou a demokraticky zvolenou vládu, jež se ujala úřadu. Jak ilustruje tabulka 4, 30 z 38 voleb zakončilo soutěžení politických stran nahrazením vládnoucí strany jinou stranou nebo koalicí.

Dvě kategorie historických změn, o nichž jsme doposud hovořili, jsou asymetricky spojené. Vznik či obnovení kapitalistického ekonomického systému automaticky nezaručuje záchranu demokracie; byly a jsou země, jejichž ekonomický systém je kapitalistický, ale politické struktury nesplňují minimální požadavky kladené na demokracii. Kapitalistický ekonomický systém může být skutečně kompatibilní s částečným, nebo dokonce zcela diktátorským politickým režimem. Ale tato nezávislost neplatí v opačném směru: demokracie může být permanentní podobou

8 Schumpeter (1942) zavedl tato kritéria do sféry politické filosofie a postavil je do popředí v proceduře získání a pozbytí moci. Tím, že jsem sledoval Schumpeterovy interpretace, jsem ve studii (1998) o změně postsocialistického režimu zdůraznil nahrazení vlády, založené na parlamentních volbách, jako prakticky nejlépe aplikovatelný test. Susa Rose-Ackerman ve své knize (2005) dává procedurálnímu přístupu velmi příhodně přezdívku „minimalistické“ chápání demokracie. O interpretaci demokracie viz také Dahl (1971) a navíc Schmitter a Karl (1991).

politické správy jen tam, kde ekonomika působí v rámci kapitalistického systému. Není demokracie bez kapitalismu.⁹

Jsme nyní v situaci, kdy můžeme konstatovat následující hodnotově neutrální historickou skutečnost: nová politická struktura středoevropského regionu odráží hlavní směry historického pokroku na konci druhého tisíciletí. Zda si tento vývoj zaslouží chválu a proč, je otázkou, ke které se vrátíme později.

Myšlenka, že dalekosáhlé politické a ekonomické změny mají jednoznačné hlavní směry, je uznána některými historickými školami a dalšími sociálními vědami a popírána jinými. Pokusil jsem se udržet odstup od rigidní a jednostranné verze této myšlenky; nevidím žádný důkaz, že by se uskutečnil nějaký jednoduchý, lineární a za všech okolností jednosměrný pohyb tohoto typu. Jasně jsem řekl, že co se týká jak politické, tak ekonomické oblasti, mohou existovat stagnace a zpětné pohyby, jakož i permanentní koexistence různých ekonomických a politických systémů.¹⁰ Ale tato uznání nepopírají jednu z hlavních myšlenek této studie, totiž že je možné pozorovat hlavní směr těchto změn ve světě jak ekonomických, tak politických institucí. Transformace, která se uskutečnila po pádu sovětského a východoevropských režimů, poskytuje nový důležitý příspěvek do debaty o hlavních směrech.

1.3 Šest charakteristik

Jako výchozí bod další analýzy bych rád shrnul šest nejdůležitějších charakteristik transformace, která se uskutečnila ve středoevropském regionu v průběhu minulých patnácti let.

1. a 2. Změny sledují *hlavní směry* vývoje západní civilizace: v ekonomické oblasti ve směru *kapitalistického ekonomického systému* a na politické scéně směr *demokracie*.

3. Byla to *komplexní* transformace, *paralelně na všech úrovních*: v ekonomice, v politických strukturách, ve světě politické ideologie, v právním systému a ve stratifikaci společnosti.

4. Transformace byla *nenásilná*.

5. Transformační proces se uskutečnil za *mírových* okolností. Nepředcházela mu válka. Změny nebyly společnosti vnuceny jako výsledek zahraniční vojenské okupace.

6. Transformace se uskutečnila s neuvěřitelnou *rychlostí*, během deseti až patnácti let.

Toto nebyla první „velká transformace“ ve světových dějinách, abychom si vypůjčili výraz od Karla Polányie.¹¹ Ten také zdůraznil skutečnost, kterou již známe ze studia světových dějin, že jiná „velká transformace“ se odehrála v odlišném čase

9 Na spojitost mezi demokracií a kapitalismem se během času vyvinulo několik ostře konfliktních pohledů. Pro mne je nejpřesvědčivější ten argument, podle kterého je kapitalismus nutnou, ale nikoliv dostačující podmínkou demokracie. Mezi klasickými postavami tohoto tématu Hayek (1944) souhlasí s tímto tvrzením, zatímco Schumpeter (1942) se domníval, že demokracie by se mohla vyvinout bez kapitalismu. Viz také Ruesschemeyer, Stephens, Stephens (1992) a Usher (1981).

10 Chci zopakovat, že mé myšlenky o hlavním směru jsou omezené na „západní civilizaci“. Nepokouším se o mechanickou aplikaci tohoto konceptu na jiné civilizace. Taková srovnávací analýza je mimo rámec této studie.

11 Polányiho nejznámější dílo nese název *The Great Transformation* (1962).

a v jiných regionech světa, transformace z jednoho typu útvaru do jiného. Z šesti shora uvedených charakteristik jsou třetí a čtvrtá rozeznatelné rovněž v jiných transformačních procesech. Avšak *společný výskyt všech šesti charakteristik je unikátem ve světových dějinách*.

Dovolte mi, abych prezentoval v předstihu závěr již nyní. Níže v textu doplním širší argumentaci na základě historických paralel.

1.4 Historické paralely

Srovnám pět druhů typické „velké transformace“ s tím, co se odehrálo ve střední a východní Evropě. Je zřejmé, že v tomto úsilí jsme zdaleka nestačili vyčerpat všechny možnosti srovnání; celá řada zajímavých a důležitých případů byla opomínuta (např. změny, které se uskutečnily v Rusku v posledních patnácti letech, transformace jihoevropských diktatur v demokracie nebo zcela nový příklad: změny uskutečněné v Iráku po pádu režimu Saddáma Husajna). Přes to přese všechno pět prozkoumaných transformačních případů nám přináší mnoho poučného. Není jednoduché postihnout rozměr těchto srovnání. Abychom ulehčili jejich pochopení, tabulka 5 představuje komparativní přehled logické struktury srovnání.

A. Zprvée, studujme transformaci, kterou nyní hodnotíme v komparaci s předchozí tendencí, směřující v opačném směru: zničení kapitalistického systému a vytvoření socialistického systému. Z důvodu stručnosti se výlučně omezím na sovětskou historii. Existuje zde podobnost v charakteristice č. 3: tam také paralelní změny transformovaly všechny části společnosti. Podobnost je překvapivá v charakteristice č. 6, rychlost, s kterou se změny odehrály. Komunistická strana uchopila moc v roce 1917. „Velká transformace“ byla dokončena na konci roku 1932 kolektivizací zemědělství, když soukromé vlastnictví výrobních prostředků bylo v podstatě eliminováno. Pouhých patnáct let bylo potřeba pro vznik toho, co my nazýváme „klasický socialismus“.¹²

Překvapující odlišnost se nachází v charakteristikách č. 1, 2 a 4. Na konci první světové války se Rusko chystalo nastoupit cestu směřující k vytvoření parlamentní demokracie západního typu. Krvavá revoluce svrhla bývalé politické autority, car a jeho rodina byli popraveni a elita bývalého režimu byla buď zabita, nebo poslána do táborů nucených prací. Násilí a teror nastolily nový politický a sociální pořádek ve společnosti. To je obrat o 180 stupňů oproti sametové revoluci z let 1989-1990 a nenásilné povaze naší současné transformace.

Ve zbytku mého příspěvku se zaměřím jen na transformace, které sdílejí charakteristiku č. 1 s těmi, které se uskutečnily ve střední a východní Evropě, jinými slovy, kde změny v ekonomice ukazují hlavní směr (nebo přinejmenším se neodchyloují od hlavního směru) změn v ekonomické oblasti.

B. Charakteristika č. 4, nenásilná povaha transformace, nemůže být považována za samozřejmou. Je užitečné toto ilustrovat na dvou historických příkladech.

12 Co se týká charakteristiky č. 5, v Sovětském svazu se revolucionářská transformace neuskutečnila na příkaz zahraničních okupantů, ale byla diktována domácí mocenskou politickou strukturou. Byla to odlišná situace od východní Evropy, kde se vůle sovětského politického vedení ukázala být rozhodující autoritou. Nikdo nemohl odmítnout jejich příkazy z důvodu přítomnosti sovětských vojenských okupačních jednotek.

Po první světové válce se komunisté pod vedením Bély Kuna chopili moci v Maďarsku a vyhlásili Maďarskou sovětskou republiku [pozn. překl.: Maďarskou republiku rad]. O několik měsíců později pod vedením admirála Miklóse Hortyho, který se stal později místodržitelem (tj. hlavou státu) [pozn. překl.: regentem], byla komunistická vláda poražena a původní kapitalistický řád byl obnoven. Rudý teror byl nahrazen bílým terorem počátečních měsíců. Lynčování, věšení a popravy vězňů tvořily podstatnou část přechodného období a trvalo několik let, než byla dosažena jistá míra politické konsolidace.

Druhým příkladem je Chile. Zde se Allende a jeho vláda vydali na cestu, která by pravděpodobně byla bývala vedla k vytvoření socialistického systému. Ale před tím, než se plně rozvinula, byla v roce 1973 zničena státním pučem pod vedením generála Pinocheta. Mstivá kampaň, mimosoudní represálie, politické vraždy a mučení byly známkami při pokusu o obnovu předallendovského ekonomického systému. Až po mnoha útrapách a mnoha letech mohly být v této zemi rozvinuty demokratické instituce.

Srovnajme tyto dvě historické epizody s tím, co se právě odehrálo ve střední a východní Evropě. V osmi zemích, které jsou předmětem této stati, politikové minulého režimu nebyli ani popraveni, ani uvězněni a nebyla proti nim vedena žádná kampaň spojená s touhou po odvetě. V řadě zemí se při přípravě nové ústavy uskutečnily civilizované diskuse mezi představiteli minulého vládního režimu a novými opozičními lidry, kteří byli sami připraveni převzít politickou moc. Přechod moci se odehrál bez krveprolití a bez chaosu na nejvyšších mocenských úrovních.

Zatímco v předchozích případech bylo mým úmyslem jednoduše prezentovat skutečnosti, nabídnu v následující části jejich hodnocení.

C. Odstranění socialistického systému dále postupovalo jižním a východním směrem. V logice mé analýzy by se velmi dobře hodilo probrat všechny transformační procesy jeden po druhém a provést srovnání. Z důvodu časového omezení však srovnám změny, které se odehrály ve středoevropském regionu, s jednou zemí – Čínou. Samozřejmě teprve budoucnost ukáže, do jaké míry bude v Číně dosažen trend kapitalistického ekonomického vývoje a jak bude důsledný.

V případě charakteristiky č. 1 – té nejdůležitější – jsou čínská a středoevropská transformace identické: obě postupují v hlavním historickém směru ke kapitalistickému ekonomickému systému.

Nejvýznamnější rozdíl může být nalezen u charakteristiky č. 2. Pokud jde o politické struktury, vývoj v zemích střední a východní Evropy rovněž odpovídá hlavnímu směru západní civilizace: posunul se od předchozího systému blíže k demokracii a respektování lidských práv. Naproti tomu v Číně zůstala monopolní síla komunistické strany, vedoucí k represím a omezování lidských práv, nedotčena. Zatímco zásadní změny se uskutečňují prakticky ve všech sférách společnosti, není možné ani začít hovořit o souběžnosti zmíněné v charakteristice č. 3.

Nápadný je rozdíl v čínské cestě u charakteristiky č. 4, v otázce nenásilnosti. Nelze hovořit o sametové revoluci. Po smrti bývalého tyрана Mao Ce-tunga, vedení připadlo těm v jeho těsné blízkosti, kteří vládou železnou rukou. Když došly požadavky studentů z Pekingu ve vztahu k tempu diktovanému vládci země příliš daleko, jejich protesty byly potlačeny vojenskou silou. Ti, kteří hlásají odlišný pohled budící odpor strany, jsou uvrhnuti do vězení.

V pojetí charakteristiky č. 5 není žádný podstatný rozdíl mezi oběma případy: stejně jako v zemích SVE nejsou čínské změny vynuceny požadavky vnější vojenské intervence. Jakákoliv změna, která se odehraje, je uskutečněna přítomností vnitřních sil.

Rozdíl je velmi podstatný, pokud jde o charakteristiku č. 6: tempo institucionálních změn v Číně bylo mnohem pomalejší než v zemích SVE.

D. Konečně uvažujme transformaci Západního Německa po druhé světové válce. Začneme charakteristikami č. 1 a 2. Za vlády nacistů byl kapitalistický ekonomický systém neustále v chodu, ale politické struktury fatálně změnily jeho hlavní směr. S ohledem na charakteristiku č. 3 neexistovala potřeba komplexní transformace, pouze jedné částečné. Nejdůležitější rozdíly mohou být nalezeny v charakteristikách č. 4 a 5. Toto samozřejmě nemohla být žádná nenásilná transformace. Zaprvé moc nacistů musela být zničena ve válce, která si vyžádala významné oběti, následované potrestáním pachatelů válečných zločinů a zločinů proti lidskosti. Spojenecké síly ponechaly zemi dlouho pod svou správou. Vytvoření základních demokratických institucí bylo vynuceno z vnějšku ustanovením mírové smlouvy prosazené vojenskou přítomností spojeneckých vojsk. To se stalo výchozím bodem pro reformy vyvolané vnitřními silami. Pokud jde o charakteristiku č. 6, měreno na historickém měřítku, byla demokratizace velmi rychlá.

E. Na závěr těchto srovnání je čas vrátit se zpět k tématu, se kterým jsem začal: procesy trvající staletí, které vedly k původnímu formování kapitalistického ekonomického systému a demokracie. Ve skutečnosti některé charakteristiky těchto hlavních transformací odpovídají jistým charakteristikám současných (ve srovnání „malých“) transformací, uskutečňujících se ve středoevropském regionu. A priori charakteristiky č. 1 a 2 jsou tytéž, protože charakteristika „hlavní směr“ byla odvozena od hlavních historických transformací. Co se týká charakteristiky č. 3, jestliže se podíváme na změny v celém jejich souhrnu, je zřejmé, že ekonomická a politická transformace ovlivnila všechny oblasti společenské aktivity. Avšak jestliže uvažujeme tento vývoj nikoliv z hlediska staletí, ale v mnohem kratším časovém úseku, nemůžeme mluvit o těsné podobnosti, která byla pozorovatelná ve středoevropském regionu během uplynulých patnácti let. V úsecích měnících se podle země a s odlišnými časovými zpožděními události akcelerovaly buď v politické oblasti, nebo v nábožensko-intelektuálně-ideologickém světě, nebo v ekonomice. Uvažujeme-li charakteristiky č. 4 a 5, existují rozdíly podle země a období týkající se toho, jak pokojně nebo bez použití násilí byly změny provedeny a kdy byly urychleny krvavým povstáním, revolucí, válkou a vítězstvím nad cizími zeměmi. Některé historické školy zastávají názor, že novověk začal s objevením (myšleno: dobytím) Ameriky, zatímco jiní jej datují k vypuknutí francouzské revoluce v roce 1789, která přerostla ve vládu teroru.

Největší rozdíl může být samozřejmě rozeznán v případě charakteristiky č. 6, již je rychlost změny. Kapitalismu trvalo staletí, než se stal převládajícím ekonomickým systémem v celé zemi. Století trvající proces předcházela realizaci parlamentní demokracie. Pro srovnání – ve středoevropském regionu byly nyní všechny tyto změny dokončeny s neuvěřitelnou rychlostí.

Z hlediska velkého měřítka historie byla transformace středoevropského regionu opravdu extrémně rychlá. Ale je důležité si připomenout, že zde byli politikové

a ekonomičtí experti, kteří naléhali na ještě rychlejší změny. Země byly povzbuzovány, aby soutěžily mezi sebou navzájem. Jako v běžeckém závodě byly odhadovány šance: kde bude dokončena privatizace jako první? Překročí Češi, Maďaři nebo Poláci cílovou čáru na konci šesti nebo devíti let? Analyzujeme-li tyto události z historické perspektivy, můžeme tušit bizarní povahu takového utkání.

Část populace rovněž nahlížela na závod s podezřením. V rámci mezinárodního výzkumného projektu, usilujícího o měření individuálních hodnot občanů mnoha středoevropských zemí, byli tázáni, které by preferovali: radikální reorganizaci společnosti důležitým revolučním činem, nebo postupné zlepšování společnosti reformami. Sedmdesát pět procent Čechů, osmdesát dva procent Slovinců a šedesát sedm procent Litevců zvolilo druhou možnost (viz Halman, 2001, s. 170).

1.5 Faktory urychlující transformační proces

Srovnávací analýza všech šesti charakteristik by si zasloužila zvláštní studii. Zde se zabývám pouze jednu – šestou. Po shlédnutí gradualistické transformace minulých deseti, patnácti let, která byla mimořádně rychlá, si můžeme položit otázku: co umožnilo tuto velkou rychlost?

1. Na první pokus bychom pravděpodobně mohli nabídnou jednoduchou odpověď: je jednodušší dělat něco napodruhé, než vytvořit to napoprvé. Mohli bychom se odvolávat na velmi dobře známé zkušenosti z ekonomického růstu. Rekonstrukce zničených ekonomik byla vždy rychlejším procesem než vytvoření nových.

Argument „uvedení do původního stavu“ však platí jen částečně.

Začneme se znalostmi a zkušenostmi. Dokonce i ti jednotlivci, kteří za svého mládí získali nějaké zkušenosti v politické nebo ekonomické oblasti před příchodem komunistů k moci, byli blízko věku odchodu do důchodu, když začala transformace: většina, která byla aktivní v předsocialistické době, byla již mrtva nebo v důchodu. Tento typ znalostí není předáván geneticky a nebylo mnoho rodin, kde by mohly být ekonomické, podnikatelské a politické znalosti získané v předsocialistickém období předány rodiči jejich potomkům. V hlavách a myšlení jednotlivců nebylo možno restaurovat staré znalosti do původního stavu, spíše šlo o získávání nových znalostí.

Můžeme však najít mnoho protichůdných příkladů. Během socialistické éry byly rodiny, které uchovávaly staré hodnoty a předávaly je mladším generacím. Není neznámo, že vnoučata tím či oním způsobem pokračovala v živnosti svých prarodičů. Socialistický systém zničil politické, ekonomické a sociální instituce, které fungovaly v předchozím období. Ty nebyly okamžitě znovu uvedeny do chodu. Nicméně příklady opačného typu bychom zde mohli rovněž uvést.

Souhrnně lze konstatovat, že ačkoliv transformace byla urychlena skutečností, že v mnoha okamžicích bylo možné se vrátit k tradicím, chování a institucím vzniklým v minulosti a využít jich jako startovní body, nebylo toto navrácení do původního stavu nejsilnějším faktorem mezi urychlujícími silami.

2. Významná část jednotlivců instinktivně směřovala k péči o své vlastní záležitosti a měla podnikavého ducha. Nejruznější omezení, uvalená středověkou společností, omezila šíření tohoto spontánního úsilí a tyto bariéry byly jen postupně a pomalu odstraňovány. Uvolnění a zrušení těchto restrikcí feudálního pořádku a rozšíření

soukromého vlastnictví a tržní koordinace jsou navzájem spojené procesy. Socialistický ekonomický systém obsahoval ještě více ochromujících omezení než jeho předchůdci: téměř ochromil sklon k iniciativě a podnikání. Během postsocialistického transformačního období byrokratická omezení vytvořená socialistickou centrálně plánovanou ekonomikou nebyla odstraněna pomalu a postupně, nýbrž zrušena závrtnou rychlostí. Z toho důvodu duch spontánní podnikavosti, tato jedinečná hnací síla kapitalismu, doslova vtrhl na ekonomickou scénu.

3. Existoval silný odpor k transformaci. Když se kapitalismus a parlamentní demokracie poprvé pomalu a postupně vyvíjely, existovaly různé vrstvy, skupiny a společenské třídy, které působily proti tomu. Nový pořádek vyhrál v souboji proti stoupencům *ancien régime* [pozn. překl.: minulého režimu]. Po vítězství nového řádu se stoupenci starého řádu angažovali v politickém, ideologickém a v některých případech ozbrojeném odporu vůči němu.

Tentokrát to bylo odlišné. Šest let poté, co Gorbačov nastartoval své reformy, v čase pádu Berlínské zdi, vůdci komunistického pořádku ve středovýchodní Evropě složili zbraně. Nebyly žádné síly podněcující proti novému režimu, jeho oponenti se neuchýlili ke zbraním, nebyli žádní partyzánští bojovníci či teroristé. Většina členů minulé „staré gardy“ vystřízlivěla ze svých bývalých ideálů. Ti více vynalézaví změnili strany a pokusili se stát podnikateli – mnozí úspěšně – či dokonce aktivními hráči na demokratické politické scéně. Jiní unaveně odešli do důchodu.

4. Nejvýznamnější vysvětlení rychlosti transformace může být spatřováno v efektech okolního světa obklopujícího země střední a východní Evropy. Výraz „okolní svět“ je použit v nejširším slova smyslu a odkazuje na různé vnější vlivy a okolnosti.

Jedním z efektů bylo přijetí zahraničních příkladů. Od funkčních forem podnikového managementu a bankovního systému až po politické instituce, od mediálních programů po reklamu, od organizace vzdělávacích aktivit až po financování umění a vědy nebylo téměř společenské aktivity, kde by nebyly následovány zahraniční příklady.

Bylo mnoho kanálů, kterými si tyto příklady nacházely cestu ke středo a východoevropské populaci. Lidé se s nimi obeznámili na svých zahraničních cestách, někteří před rokem 1990 a mnoho dalších poté, co nastaly tyto změny. Četli o nich nebo je viděli v televizních seriálech. Zahraniční zkušenosti se vyučovaly ve školách, na univerzitách a ve speciálních seminářích. Zahraniční konzultanti doporučovali jejich převzetí.

Netvrdím, že přizpůsobení zahraničních modelů je jednoduchá záležitost. Nestačí jen pozorovat britský parlament nebo práci banky v Curychu a poté očekávat, že všechno bude probíhat stejným způsobem v maďarském nebo v estonském parlamentu, v českých nebo polských bankách. Je jednoduché poznat model, ale je mnohem obtížnější úlohou naučit se jej používat a přizpůsobit jej místním podmínkám. Kdyby učení nebylo obtížným a protichůdným procesem, netrvala by realizace hlavní části transformace patnáct let a my bychom nepotřebovali další těžkopádnou práci, abychom aplikovali modely efektivněji.

Zahraniční investoři měli rovněž mimořádný vliv. Nejen že dovezli kapitál, ale též – spolu s technickým know-how – přinesli zkušenosti o tom, jak řídit společnost a o tom,

jaký druh právního systému a norem chování jsou požadovány v kapitalistické ekonomice.

Osm uvažovaných zemí vstoupilo do významných mezinárodních organizací – pod vedením Západu – jako jsou NATO, OECD a WTO, a jejich vztahy se Světovou bankou a MMF se aktivizovaly. Posloupnost různých členství vyvrcholila jejich přijetím do Evropské unie. Co je v jazyku Bruselu nazýváno procesem „harmonizace“, se uskutečnilo nejen v oblasti legislativy. V každém ohledu se střední a východní Evropa pokusila přizpůsobit západním vzorům. Tato adaptace byla vynucena a primárně tažena vnitřními silami. Avšak není možné popřít, že bylo možné rozeznat jistou úroveň politického tlaku. Charakteristika č. 5 je relevantní v tom, že nebyla žádná zahraniční vojenská okupace. Ani jedna cizí země, dokonce ani velké mocnosti „nezacházely špatně“ s malými státy střední a východní Evropy. Avšak „podmíněnost“ existovala. Tato praxe, kdy dostupnost fondů, úvěrů a půjček, rozšíření stávajících vztahů a garantování různých dodatečných práv byly stále více vázány na splnění jistých předchozích podmínek, započala u finančních organizací usídlených ve Washingtonu a byla postupně převzata Evropskou unií. Je však pravdou, že tyto předběžné podmínky byly všeobecně formulovány, aby v jistém smyslu sloužily dlouhodobým zájmům jednotlivých dotčených zemí. Přesto jim bylo mnoho změn vnuceno externími tlaky, nebo tyto tlaky alespoň přispěly k rychlejší implementaci změn.

Geografická blízkost západního světa jistě přispěla k intenzitě externích tlaků. Nejrychlejší ze současných velkých transformací se odehrály právě v těch zemích, které se nacházejí v těsné blízkosti hranic s vyspělými evropskými státy.

5. Důležitým akceleračním faktorem celého procesu byla dostupnost moderních technologií. V tomto kontextu nepoukazují na žádnou speciální situaci prožitou ve středoevropském regionu. Tempo evropské transformace bylo částečně rychlejší, protože v současné době se *všechno* mění rychlejším tempem. Uvažujme například rychlost dopravy a komunikace na konci středověku a na počátku novověku a srovnáme je s dnešními možnostmi. Počítače, internet, e-mail a mobilní telefony – abychom zmínili alespoň čtyři – exponenciálně akcelerují příchod informací z okolí pro ty, kdo touží po inspiraci vnějšími příklady. Tato nová technologie přispěla ke zrychlení tempa při zveřejňování a diseminaci nových regulací a norem.

I když v regionu před transformací existovalo neuvěřitelné zpoždění v rozšíření „high-tech“, byla rychlost jejich rozvoje významně zvýšena. Je pravdou, že rozšíření počítačů a používání internetu je stále relativně nízké.¹³ Jedna věc se však zdá být jistou, a to že informace přicházejí k politikům a činitelům ovlivňujícím veřejné mínění docela rychle a média jsou schopná je rychle sdělovat milionům lidí.

1.6 První hodnocení: bezpříkladně úspěšný příběh

Jsem přesvědčen, že to, co se uskutečnilo ve střední a východní Evropě během uplynulé půldruhé dekády, je historicky bezpříkladný úspěšný příběh. Věřím tomu, přestože jsem si vědom neštěstí a zklamání, s kterým to bylo spojeno – což je otázka, kterou se hodlám zabývat v druhé části příspěvku. Abych se vyjádřil přesněji, zde je mé hodnocení:

13 Televize a mobilní telefony jsou výjimkou, obojí je široce používáno.

navzdory vážným problémům a anomáliím – hodnocení situace z pohledu velké historické změny – to, co se uskutečnilo v této části světa, je úspěšný příběh.

Mé přesvědčení je založeno zejména na individuálních hodnotových měřítkách. Jiní, při založení svých hodnocení na jiných hodnotových měřítkách, mohou nesouhlasit.

Na hodnotové škále hrdě souhlasím s místem demokracie a lidských práv. Možná je to z toho důvodu, že jsem – společně s mnoha svými současníky ve střední a východní Evropě – zažil různé formy tyranie, ve kterých jsme okusili úplné odnětí občanských práv nebo pokořující omezení lidských práv a v kterých jsme byli vystaveni brutální diskriminaci aplikované na základě různých kritérií. To je důvodem, proč cítím silnou averzi k argumentům srovnávajícím čínskou výkonnost s výkonností středoevropského regionu, která je založena na zkresleném a jednostranném zdůraznění mnohem vyššího ekonomického růstu. Je pravdou, že tempo růstu ve středoevropském regionu je o hodně nižší než to čínské, i když je stále úctyhodné, a jak jsem zdůraznil výše, tempo je již rychlejší než v poslední dekádě minulého režimu. Jsem připraven smířit se s nižším tempem růstu oproti Číně, pokud je spojeno s respektem k demokracii a lidským právům! Beru na vědomí, že jsou zde tací, kteří se nedívají na svět tímto způsobem a věří, že může být užitečné zřít se nebo odložit demokracii na dobu neurčitou, abychom dosáhli rychlého ekonomického růstu.

Mnohokrát demokratické politické instituce nepřijemně brání koncentraci státních kapacit na podporu růstu, tak jako na energické dokončení reform spojených s většími ořesy. V mých očích tyto stinné stránky jsou více než převáženy výhodami větší svobody poskytované pravidly demokracie. Středoevropanům skutečnost, že integrace s Evropskou unií působí jako stabilizující síla jak na politické scéně, tak v ekonomice, napomáhá při vytváření demokracie.

Považuji transformaci regionu střední a východní Evropy za úspěšný příběh, protože vytvořil kapitalistický ekonomický systém během historicky krátkého časového období, čímž umístil naše národy opět do kursu vývoje shodného s hlavním směrem historie. Není to dáno tím, že „miluji“ kapitalismus. Není to moc sympatický systém. Ale považuji některé z jeho charakteristik za nepostradatelné pro uskutečnění hodnot, ke kterým se hlásím. V dlouhém období se ekonomické výhody kapitalismu projeví v regionu střední a východ Evropy také: udržitelné vyšší tempo růstu produkce, produktivity a spotřeby oproti zkušenostem ze socialistického systému, technické inovace, podnikatelský duch a společně s výše uvedeným i rostoucí úroveň prosperity pro společnost jako celek. Za primární rovněž považuji hodnoty ekonomického růstu a přírůstku životního standardu, které přináší. (Ačkoliv ne za každou cenu a s jednostranností těch, kteří by byli ochotni se za ně vzdát demokracie.) Za důvodem pro růst materiálních statků je jedna, již dříve zmíněná příčina: samotná existence kapitalistického systému je nepostradatelnou výchozí podmínkou pro fungování demokracie. Uvedené výhody zastihují podle mých hodnotových měřítek nevýhody kapitalismu. Připouštím, že jsou zde jiní, kteří sdílejí odlišný systém pro vážení výhod a nevýhod.

A konečně považuji transformaci středoevropského regionu za úspěšný příběh, protože se uskutečnil mírovým způsobem, postrádajícím násilí. Má vlastní životní zkušenost jistě poskytuje jasné zdůvodnění pro mé nahlížení na tyto záležitosti. Přežil jsem světovou válku, krvavé persekuce, tvrdou a měkkou diktaturu, mstivé kampaně,

popravy a uvěznění přátel. Bylo toho dost! Pro mne skutečnost, že tentokrát zde nebylo krveprolití, že nikdo nebyl zabit ani uvězněn, byla mimořádně příznivým vývojem. Připouštím, že jsou zde tací, kteří vidí tyto změny odlišně. Věří, že změny mohly nastat dříve, režim mohl být svržen dříve, dokonce za použití síly zbraní. Jsou zde ti, kdo odsuzují nedostatečné potrestání za viny a považují za žádoucí vykonání spravedlnosti.

Skutečnost, že mezi hybnými silami těchto změn hrály hlavní roli externí vlivy, nemění nic na mém pozitivním názoru. Zahraniční vlivy jako znalosti, zkušenost, kultura a kapitál investovaný do zemí střední a východní Evropy umožnily lepší integraci v Evropské unii a v globalizovaném světě. Jsem si vědom, že někteří lidé se tím cítí být uraženi, protože se to dotýká ochrany národních tradic. Možná jsou rovněž rozrušení skutečností, že všechno to bude mít nepochybně za následek omezení politické suverenity jednotlivých států. Připouštím, že zde čelíme složitému substitučnímu vztahu.

Pokusil jsem se otevřeně a bez okolků odhalit hodnotová měřítká, která tvoří základ mých vlastních úvah. Nedělám to proto, abych je obhajoval. Není zde místo pro racionální argumentaci, tedy něco, v čem se my ekonomové stále pokoušíme angažovat. Jedná se o metaracionální myšlenky, domněnky a přání skryté za těmito hodnoceními – a v tomto ohledu je nevyhnutelné, že se názory mezi jednotlivci hlásícími se k odlišným pohledům na svět budou lišit. I když – z hlediska velkých událostí světové historie – jsme se shodli na tom, co se skutečně odehrálo ve středoevropském regionu, nemůžeme počítat s dosažením konsensu v hodnocení výsledků.

2. Z perspektivy každodenního života

2.1 Problémy a starosti

Emoce úspěchu a selhání se mísí v životě každého, kdo se buď účastnil, nebo byl zaujatým pozorovatelem transformace v regionu střední a východní Evropy. Jsem dalek toho, abych se zapojil do laciné kampaně „propagandy úspěchu“. Nečelíme imaginárním obtížím ani se nesetkáváme s těmito problémy v malých částech populace; čelíme některým velmi reálným a závažným negativním úkazům.

Na počátku nové éry byl reálný příjem většiny obyvatel v zemích střední a východní Evropy významně pod úroveň členských států Evropské unie a značná část byla na hranici chudoby. Od té doby – nezáleží na tom, jak mnoho se změnil svět okolo nás – reálný příjem významné části populace zůstal nezměněn a mnoho mezi zbídačenými se ponořilo na dolní hranici jejich předchozího životního standardu. A je zde nezanedbatelné množství lidí, jejichž životní standard se prokazatelně zhoršil. Nemůžeme si být jisti, že lze v každém případě toto ponížení připsat změně politického systému, ale jistě k němu došlo po roce 1990. Jsou zde jednotlivci, kteří se považují za jednoznačné oběti této doby.

Výrazná restrukturalizace proběhla v oblasti příjmů a spotřeby. Ačkoli si kritici socialistického systému oprávněně stěžují, že systém materiálních výhod skutečně existoval, redistribuce příjmu a spotřeby se většinou nacházela v poměrně úzkém pásmu. Deset z patnácti let poté stačilo k tomu, aby způsobilo výrazný nárůst

v dosavadní míře nerovnosti, jak je ukázáno v tabulkách 6 a 7.¹⁴ Na jedné straně se objevila až dosud neznámá úroveň značného bohatství, zatímco na druhé straně chudoba, která byla dříve méně patrná, je hlouběji zakořeněna a mnohem viditelnější. To otrása vědomím sociální spravedlnosti mnoha jednotlivců, kteří sami oběmi restrukturalizace nejsou.

Závažné problémy, o nichž hovořím výše, jsou spojeny s otázkami zaměstnanosti. Otevřená nezaměstnanost byla v socialistické ekonomice neznámá; míra zaměstnanosti byla velmi vysoká, každý se mohl na svém pracovišti cítit bezpečně. Převládala ovšem opačná nerovnováha. Socialistické ekonomiky vytvořily chronické nedostatky, včetně nedostatku pracovní síly – přinejmenším ve více rozvinutých a industrializovaných zemích střední a východní Evropy. A• už byl vliv na efektivnost jakýkoliv, pracovníci požívali pracovní jistoty. To však skončilo. Míra zaměstnanosti podstatně poklesla a objevila se skutečná nezaměstnanost. Její míra se v jednotlivých státech liší a ve střední a východní Evropě jsou země, kde je její podíl v procentech oproti celoevropskému průměru nižší, a jiné, kde je vyšší – viz tabulku 8. Nezaměstnanost přišla a dopadla na společnost jako skutečná trauma, jak vidíme v tabulce 9.

Pracovní jistota zmizela. To se událo v čase, kdy se život sám stal více nejistým i v mnoha dalších aspektech. V socialistických společnostech ti, kteří se vyhnuli riskantní politické aktivitě, byli obklopeni relativně spolehlivými a předpověditelnými životními podmínkami. Nyní je znenadání vše v pohybu a nic není známo předem. Dříve podnik existoval navždy; v současné době jsou zakládány a zavírány ze dne na den. Předtím byly spotřebitelské ceny fixovány pro dlouhá období, nyní jsou ve stálém pohybu. Průměrný občan nemohl pochopit smysl úrokových měr, nebo dokonce směnného kursu. Ačkoliv bylo neuvěřitelně obtížné získat byt, a když někdo jednou jeden dostal, a• jako nájemce či jako podnájemník, bylo téměř nemožné být násilně vystěhován. Dnes je možno být nuceně vystěhován jednoduše pro neplacení nájemného. Protože byl odstraněn policejní stát, bezpečnost občanů se zhoršila. (Viz tabulku 10.) Vše, co bylo ztuhlé až k bodu rigidity díky panovačným autoritám a byrokracii, se stalo vlivem tržních sil, konkurence a občanských práv garantujících svobodu pohybu náhle pružným, rizikovým a nejistým.

Korupce existovala během minulého režimu též, převážně v oblastech vzájemné přízně upevněné politickými a osobními kontakty. Ačkoliv se vyskytly incidenty s uplácením, nebyly běžné a obecně se odehrávaly na nižších úrovních „nedostatkové“ ekonomiky pro „promazání kol“. Většina korupčních aktivit zůstala nepozorována a za scénou. Dnes je korupce všudypřítomná v nesčetných transakcích politické, ekonomické a kulturní sféry, v soukromých transakcích velkých a malých a na nejvyšších a nejnižších úrovních vládní a společenské hierarchie. Mnohé korupční případy se staly veřejně známými. Každý je rozzloben a mnozí lidé jsou – často neprávem – očerněni. Je téměř nemožné vyhnout se zapojení do nějaké transakce, kde by se jedna nebo druhá strana neúčastnila pochybných transakcí a kde buď klient, nebo občan, prodávající, nebo kupující, by se nepokusil někoho uplatit či se zapojit do podezřelých schémat nějaké formy daňových úniků.

14 Některé maďarské analýzy ukazují vyšší nerovnosti než je obsaženo v tabulce 6 (viz např. Tóth, 2004).

Lidé jsou rovněž rozhořčeni nepořádkem současné politické scény. Mnozí vidí systém mnoha stran jako neschopný vytvořit podmínky pro poklidnou politickou soutěž, ale namísto toho vede k bezuzdnému boji o moc, lžím, prázdným slibům a neustálému deklamování a vztekání se politické opozice vůči komukoli, kdo se dostal k moci. Významný podíl populace nedůvěřuje dostatečně svému parlamentu. V tomto ohledu existuje mezi 15 starými a 8 novými členy EU obrovský rozdíl – viz tabulku 11. Politikové jsou podezřelí z účastenství na korupci, někdy proto, že porušili zákon, nebo přinejmenším nepsané zákony etiky, a někdy proto, že jsou pomluveni politickými oponenty.

Zmínil jsem některé z nejvážnějších otázek. I když bych mohl pokračovat, myslím, že by to mělo stačit k demonstraci toho, že se nebavíme o drobných obtížích, ale o opravdu rozsáhlých a závažných problémech.

2.2 Společenský stav

Existuje bezpočet studií hodnotících soudobou náladu a stav ve společnosti zemí střední a východní Evropy. Ukazují na skutečnost, že tyto názory jsou rozštěpené. Na (zdánlivě) jednoduchou otázku „Jste spokojen se svým životem?“ odpovídá kladně mnohem více respondentů ve starých členských státech EU než v uvažovaných osmi nových členských státech, jak je ukázáno v tabulce 12. Poměr negativních odpovědí se liší stát od státu, jak lze vidět z tabulky 13. Jako přibližný průměr se zdá, že každá třetí osoba v regionu je buď trochu, nebo velmi nespokojena se svým životem.¹⁵

2.3 Kognitivní problémy

Intenzita reakcí lidí na problémy nebo stupeň jejich zahořklosti není pouze důsledkem skutečných obtíží spojených s problémem samotným. Když člověk zažívá nesnáze nebo pozoruje bezcitnost, hodně záleží na tom, jak silně tento problém vnímá a jak se s ním dokáže vyrovnat. Pokusme se zmapovat některé z nejdůležitějších *kognitivních problémů* z hlediska našeho tématu.

1. Dříve než se něco stane, chováme v mysli naděje a očekávání. Poté co se něco stane, jsme často zklamáni.¹⁶ Spolu se zklamáním ze socialismu se očekávání stávala více zřetelnými. Objevila se naděje, že by změna systému vyřešila všechny problémy, rychle a u všech.

Oprávněné naděje byly spojeny s nepochopením a falešnými iluzemi. Výrazy jako „západ“, „trh“, „konkurence“ a „demokracie“ vedly ke smyšleným představám, které slibovaly světlo bez stínu. Střízlivá slova byla nepočtená a zaznívala především z úst

15 Údaje v tabulkách 12 a 13 jsou z různých zdrojů, založené na odlišných šetřeních. Je záhodno si povšimnout, že přes dva druhy přístupů jsou uvedené charakteristické rozdíly mezi regiony dosti podobné.

16 Albert O. Hirschman (1982) upozornil, že zklamání je součástí lidské psychiky. Odvolává se na Kanta, který uvádí: „I kdybyste podporoval muže vším, co si přeje, přece se bude v každém okamžiku cítit, že to *všechno* není *ničím*.“ (Viz Karamzin, 2003, s. 40.) Zejména „starousedlíci“ západní civilizace stále zažívají stav nestability a ztráty iluzí. V našem případě byla tato všeobecná nálada ještě zhoršena frustrací pociťovanou nad nerealizovanými zvláštními očekáváním, která provázela transformaci socialismu.

důvěryhodných jednotlivců. (Když stoupenci starého režimu spílali kapitalismu, naslouchalo jim stále méně a méně lidí.)

Prvé velké naděje dostaly vážnou ránu s hlubokou transformační recesí devadesátých let. Lidé měli sotva čas, aby se zotavili, než byla znovu vytvořena nová a nerealistická očekávání, tentokrát ve vztahu k členství v Evropské unii. Ta byla podněcována různými frázemi odvolávajícími se na „konvergenci“ a sliby mnohostranné podpory, které zaznívaly ze strany Evropské unie. Mnozí s naivní netrpělivostí očekávali od vstupu zjevné a bezprostřední užítky.

Problémy jsou velké. Ale důsledky *desiluze* jsou zveličovány do ještě větších rozměrů.

2. Ze sociální psychologie je dobře známý úkaz, že názor člověka na něco je závislý nejen na skutečných poměrech, ale též na tom, *s kým se jednatel sám srovnává*. Během uvolňování socialistického systému se lidé žijící na západní periférii sovětské říše utěšovali vědomím, že se mají stále lépe než ti, kteří žijí v Sovětském svazu. Zejména v zemi jako Maďarsko, mé rodné zemi, kde po určitou dobu probíhaly experimenty s tržně orientovanými ekonomickými reformami, znělo toto dodávání si odvahy věrohodně. Jakmile se však otevřely hranice těchto zemí, a zejména nyní, kdy jsou členy Evropské unie, se všeobecně posunuly „referenční body“. Každý začal srovnávat své vlastní poměry s těmi v Německu, Francii nebo Skandinávii. Samozřejmě čím vyšší je něčí srovnávací standard, tím více se člověk stane nespokojeným s místem, kde náhodou žije. Netrpělivost je pochopitelná: kdy doženeme okolní členské státy, když jsme teď sami součástí Evropské unie? To také vede k beznadějným touhám. Ti, kteří lpí na západním referenčním vzoru, zůstanou pravděpodobně permanentně zahořklí, netrpělivi a rozčarovani.

3. Lidé velmi rychle zapomínají; jak společná, tak individuální paměť je vysoce nedůvěryhodná. Před desetiletími jsme byli zaplaveni stížnostmi jednotlivců, protože určité spotřebitelské položky byly nedostupné: člověk musel čekat mnoho let na nový automobil, byt či telefonní linku. Dnes se zdá, že já, kdysi autor knihy nazvané *Economics of Shortage* (1980), utkvím sám ve východní Evropě jako ten, kdo stále vzpomíná na nedostatkovou ekonomiku a cítí nefalšované potěšení, že je jí konec. Chronické nedostatky byly nahrazeny nadbytkem. Dnes lidé reptají, že jsou zaplaveni neuvěřitelným počtem produktů, že ceny jsou prohibitivně vysoké a že lidé jsou trápeni „konzumní společností“.

Důsledkem takto špatně fungující paměti je, že úspěchy základního významu, materiální i nehmotné přínosy (jako svoboda projevu, sdružování a pohybu, svoboda myšlení, právo na stávku atd.) jsou zlehčovány, i když jsou jasně rozeznatelné v každodenním životě. Namísto toho je přikládána relativně větší váha současným problémům.

V průzkumu z roku 2004 byli respondenti žádáni, aby uvedli na měřítku sahající od -100 do +100 své hodnocení stávající vlády ve srovnání s tou, která vládla před změnou politického systému – jak je vidět z tabulky 14 a v interpretaci Rose (2005). Ačkoliv stávající vlády získaly vyšší hodnocení, je pozoruhodné, že hodnocení přiřazené minulému systému nebylo příliš vzdáleno. Je absurdní, že toto všechno vede k pocitům nostalgie. Mnozí z těch, kteří reptali a doufali ve změnu během komunistického období, zastávají nyní názor, že starý režim nebyl vůbec tak špatný.

4. Nakonec bych se rád zabýval formálními vadami kauzální analýzy.

2.4 Kauzální analýza

Problémy a obtíže, které pociťují lidé ve střední a východní Evropě, mají mnoho příčin. Zdůrazním jen některé z nich.

Stupeň rozvoje regionu zaostává za Západem. To není nový jev; tak tomu bylo již před staletími. Jak ilustruje tabulka 15, během socialistického období se tento relativní rozdíl ještě prohloubil. Je zde dobrá příležitost, která bude relativní zpoždění postupně zmenšovat, ale je vysoce nepravděpodobné, že by se něco mohlo odehrát v sociálně-ekonomicko-politickém prostředí, které by vyplnilo mezeru (která se více podobá propasti!) v bezprostřední budoucnosti, jak je ukázáno v tabulce 16. Mnoho negativních jevů, jako je chudoba, zaostávání v technologickém rozvoji, vzácnost dostupných zdrojů pro zdravotnictví, vzdělání a vědecký výzkum, může být vysvětleno zejména (ale nikoliv výlučně) skutečností, že region je na středním stupni vývoje, tedy za nejmypělejšími státy.

Část problému pramení rovněž z toho, že se nacházíme v přechodném období. Struktura produkce musela být reorganizována, protože zatímco staré produkční vztahy přestaly existovat, nové nezauly bezprostředně jejich místo. Nové vzduchoprázdno, nové právní mezery a absence regulace vznikly uprostřed institucionální transformace. Zatímco na mnohých místech byla stará garda nahrazena, nový management byl stále nezkušený. Skutečnost, že tyto obtíže jsou transformační povahy, není dostatečným vysvětlením, které by uklidnilo každého, a navíc se můžeme jen stěží domnívat, že je s nimi konec.

Jiné problémy pramení již ze samotné povahy systému. Jako každý systém má kapitalismus jisté vrozené, systémově specifické negativní charakteristiky. Dokud je kapitalismus tím, čím je, bude existovat nezaměstnanost, příjmová nerovnost, budou ekonomičtí vítězové a poražení, bude existovat nadměrná reklama atd. Rozumné, dopředu hledící a důsledné vládní politiky mohou zmírnit některé vývojové nedostatky, ale nemohou je zcela eliminovat. Opravdoví a rozumní zastánci kapitalistického systému tyto problémy přijímají, protože přes jeho nedostatky považují celek za přijatelnější než systém socialistický.

Totéž je možno konstatovat o demokracii. Významné zástupy středo a východoevropanů, kteří jsou rozčarováni demokracií, jsou jako iluzí zbavení milenci. Jsou popuzeni častými neplodnými ústními tirádami v parlamentu, vzájemným obviňováním různých politických stran, klamavými sliby a pozorováním skandálních záležitostí zametených pod koberec. Toto však nejsou anomálie spojené s mladými demokraciemi! Podobné úkazy můžeme často pozorovat ve velkých demokraciích s dlouhou historií; nejsou omezeny na nově přichozí. Důležitost pravdy reflektovaná slovy Churchilla nevymizí, ačkoliv byla citována milionkrát: *I přes existenci všech chyb je demokracie stále lepším systémem než jakákoliv forma tyranie, nezáleží na tom, jak moudrý, osvícený nebo bezchybně jednající diktátor může být* [pozn. překl.: použita kurziva]. Naneštěstí v zemích střední a východní Evropy nezanedbatelná část populace takto nemyslí. Tabulka 17 upozorňuje na rušivé jevy.

Chybná rozhodnutí politiků – vlád, vládnoucích stran či opozice nebo vůdců rozmanitých zájmových skupin – mohou vytvořit problémy nebo ztížit obtíže z minulosti způsobené vzájemně nesouvisejícími situacemi. Uvažujme následující příklad. Je možné s určitostí tvrdit, že kapitalismus vytváří nerovnost. Ale daňové

politiky upřednostňující bohaté, přičemž postihují zbídačené nebo špatně distribuují státní podpory, mohou mít ještě horší následky.

Identifikoval jsem pět odlišných příčin současných problémů (střední stupeň rozvoje, problémy způsobené transformací, systémově specifické problémy kapitalismu a demokracie, chybná rozhodnutí učiněná politiky); a samozřejmě jsou zde i jiné. Důvod pro existenci pocitu všeobecné malátnosti ve společnosti je ve zmatenosti těchto různých příčin v lidské mysli. V případě komplexních jevů představuje cíl a jasná identifikace a oddělení různých příčin obtížnou úlohu, dokonce i pro profesionální analytiku. Žádný div, že se vloudí chyby do vysvětlení příčin v myslích lidí, kteří se v těchto tématech málo orientují.

2.5 Ještě jednou o hodnotových soudech

Pokusil jsem se zdržet se chybného zevšeobecnování. Nechte mne tedy opakovat, co jsem zdůraznil dříve, a to že veřejné mínění je rozdělené: postoje sahají od uspokojení s drobnými výhradami k reptání a stěžování, a dosahují až rozzlobené nespokojenosti. Dovolte mi učinit několik poznámek týkajících se nálady těch, jejichž hodnocení je spíše negativní.

Mezi těmi, kteří zastávají negativní hodnocení, existuje neš•astná směsice polopравd a téměř omylů vytvořených fakty, kombinací polopравdivých a zčásti chybných kauzálních analýz a hodnotových měřítek, které umís•ují hodnoty každodenního života na přední místo. Ti, kteří si vytvářejí svůj názor z této perspektivy, neuvažují v historické perspektivě staletí. Nestarají se o to, jaké důsledky kapitalistický ekonomický systém a demokratický politický řád bude vytvářet pro vzdálenou budoucnost. Zažívají problémy *dnes*, jsou jimi postiženi nyní nebo jsou zasaženi tím, že vidí jiné postižené dnes – a z toho důvodu se jim zkušenost se změnou systému jeví spíše jako selhání než jako úspěch.

Nikdo nemá právo pohrdat negativním hodnocením zklamaných jednotlivců. Nikdo nemá právo obviňovat je z krátkozrakosti nebo ze zavírání očí před chápáním významných historických souvislostí. Každý člověk má jen jeden život. Někdo, kdo je, řekněme, padesátiletý nebo šedesátiletý a chudý, snad také nezaměstnaný, nepocítí kompenzaci slibem, že příští generace se budou mít lépe, nebo• nebude mít příležitost to zažít. Je dokonce obtížné vyzvat mladší generaci, aby měla trpělivost, protože současný ztracený okamžik nemůže být věrně nahrazen jiným, lepším později.

Měl bych snad z tohoto důvodu vzít zpět své tvrzení z první části svého příspěvku, kdy jsem řekl, že velká transformace regionu střední a východní Evropy by mohla být z podstaty charakterizována jako bezpříkladný úspěch? Ne, nechci to odvolat. Nevěřím, že by bylo možné nebo pro tento účel přípustné sestavit nějaký druh bilance kvůli sumarizaci a všeobecnému hodnotovému soudu. Při tomto pohledu se zohledňují úspěchy (s pozitivním znaménkem) a selhání (s negativním znaménkem), a jestliže je bilance pozitivní, měl by být definitivní výsledek deklarován jako úspěch; jestliže negativní, musí být posuzován jako neúspěch. Nemohu přijmout tento jednoduchý „rozhavový“ přístup.

Zavedu dva účty místo jednoho a nebudu je spojovat. Na jednom účtu ochotně potvrzuji velký úspěch na úrovni světové historie: byl vytvořen lepší systém než ten předchozí, bez krveprolití a s neuvěřitelnou rychlostí. Na druhém účtu mám seznam

dobrých a špatných zkušeností každodenního života; mnoho štěstí a mnoho bolesti. Považuji jak za rozumné, tak za opatrné říci, že to, co se stalo v tomto regionu, může být současně chápáno jako úspěch, pokud jde o jeho globální historický význam, a zklamání v mnoha důležitých aspektech, protože způsobilo bolest, roztrpčení a zklamání pro tak mnoho lidí.

3. K úloze ekonomů

Nemám v úmyslu obvinít člověka na ulici za to, že nemá bezchybně uspořádané zkušenosti, a že tedy dospěl k chybným závěrům ohledně těchto problémů. Ale nerad bych souhlasil se stejným zproštěním pro nás, kteří provádíme výzkum v ekonomii. Neoslovuji tím jen ty, kteří žijí v zemích střední a východní Evropy, ale všechny, kteří se zabývají tímto regionem nebo podobnými otázkami, a • žijí kdekoliv.

Možná jsme zašli příliš daleko v akceptování slavného Keynesova komentáře, podle kterého *jsme v dlouhém období všichni mrtvi* [pozn. překl.: použita kurziva]. Typ skutečné dlouhodobé analýzy, jíž jsem se pokusil zabývat v první části tohoto článku, je docela vzácný. V současné době v mnoha doktorských programech (PhD) ekonomové nemusejí ani studovat historii. Jeden z důvodů pro příliš negativní hodnocení převládající v průzkumu veřejného mínění v zemích střední a východní Evropy v bodech týkajících se současné velké transformace je, že vědci z oborů společenských věd opomíjejí analyzovat a hodnotit výsledky v potřebném historickém rámci.

Rozmanité disciplíny společenských věd jsou odděleny nejen od vědy zkoumající historii, ale také od všech ostatních. Při přípravě tohoto článku jsem se setkal s neš•astným jevem, že v politologické literatuře, která se zabývá transformací z diktatury k demokracii, se téměř nenajde odkaz na ekonomické studie, zatímco ekonomové skoro ignorují díla politologická. Bez interdisciplinárního přístupu je téměř nemožné porozumět a hodnotit velké transformace.

Hlavní proud ekonomů se zřídka důkladně kritiky kapitalistické ekonomiky ve prospěch těch, kteří se hlásí k radikálním názorům. Dokonce když akceptují skutečnost, že mohou být problémy, utěšují se nadějí, že tyto problémy mohou být uspokojivě vyřešeny aplikací vhodných opatření. Odmítají, že systém může mít vrozené, nepřekonatelné vývojové vady.

V naší profesi je dosti vzácné pečlivé a svědomité rozlišování mezi zjištěnými skutečnostmi a jejich hodnocením. Není obvyklé upřímně poukázat na hodnotová měřítká skrytá za prohlášeními ekonoma. Považujeme za zcela samozřejmé, že všichni sdílejí implicitní hodnoty přijímané automaticky z našeho řemesla: účinnost, produktivita, konkurenceschopnost, růst, snad poučka o spravedlivém rozdělení příjmů; avšak za nimi je věnováno velmi málo pozornosti dalším hodnotám.

Existují univerzitní ekonomové, kteří jsou š•astní při oslovení širokého publika nebo čtenářské veřejnosti. Dokonce ti, kteří o to neusilují, uplatňují svůj nepřímý vliv. Vůdčí politikové, státníci, podnikatelé, reportéři a mediální analytici, kteří vytvářejí veřejné mínění, jim věnují pozornost. Nejen že můžeme učinit velké transformace úspěšnějšími tím, že dáváme korektní ekonomicko-politická doporučení, ale vyváženým zpracováním zkušeností můžeme přispět i k lepší informovanosti, a pomoci tak lidem najít správné hodnocení změn.

Velká transformace ve střední a východní Evropě je skončena. Slyšel jsem více než jednou ironický komentář mého kolegy: „With this, so much for your weird science of 'transitology'“. [Pozn. překl.: „*Tímto jsi učinil žádost své tajuplné vědě – 'transitologii'*“] Nezastávám tento názor. Jak bude pokračovat transformace Číny a Vietnamu? Co se asi stane na Kubě? Jak bude pokračovat velká transformace Iráku pod zahraniční vojenskou správou? Jak bude transformován Írán? Jaká transformace se uskuteční v muslimských zemích?

Každá transformace je odlišná. Nicméně jsou zde společné prvky. A unikátní vlastnosti každé země můžeme věrně pochopit pouze tehdy, když ji srovnáváme s jinými. Nejen že není konec „transitologie“; její dílo dosud nezačalo náležitě důkladným zkoumáním. Doufám, že tento článek by mohl dát podnět ke svědomitému studiu nashromážděného souboru znalostí o tomto tématu.

Tabulka 1

Tempa růstu za socialismu a kapitalismu

Země	HDP per capita			Průměrné roční tempo růstu HDP per capita			
	(mezinárodní USD, s. c. roku 1990)		(1950 = 100)	(v %)			
	1950	1989	1990	50. léta	60. léta	70. léta	80. léta
Československo	3 501	8 768	250	3,9	2,9	2,1	1,2
SSSR	2 841	7 098	250	3,4	3,6	2,2	0,9
Polsko	2 447	5 684	232	2,4	3,2	3,4	-0,4
Maďarsko	2 480	6 903	278	4,0	3,8	2,1	1,0
4 socialistické země	2 819	7 013	239	3,3	3,5	2,3	0,8
Rakousko	3 706	16 369	442	6,3	4,2	3,9	2,0
Belgie	5 462	16 744	307	2,4	4,2	3,3	1,9
Dánsko	6 943	18 261	263	2,9	3,8	2,0	1,8
Finsko	4 253	16 946	398	3,3	4,4	3,3	3,2
Francie	5 271	17 730	336	3,7	4,6	3,0	1,7
Řecko	1 915	10 086	527	5,0	6,6	4,4	1,3
Irsko	3 453	10 880	315	1,7	4,2	3,2	2,7
Itálie	3 502	15 969	456	5,6	5,4	2,9	2,3
Nizozemsko	5 996	16 695	278	2,8	4,0	2,5	1,3
Portugalsko	2 086	10 372	497	3,1	6,0	4,5	3,0
Španělsko	2 189	11 582	529	3,5	7,1	4,2	2,5
Švédsko	6 739	17 593	261	2,5	3,8	2,0	1,8
Velká Británie	6 939	16 414	237	1,7	2,5	2,2	2,2
EU-13	4 688	15 519	337	3,2	4,3	2,9	2,1

Poznámka: údaje za Lucembursko nejsou k dispozici. Údaje za Německo byly vyloučeny, protože byly dostupné pouze za celek (sjednocený) v hranicích roku 1991. Rok 1949 nebyl k dispozici za Polsko pro kalkulaci růstu p. c. v 50. letech; průměrné tempo růstu v 50. letech za období 1951-1959.

Pramen: Databáze OECD, obsažená v Maddison (2003).

Tabulka 2
Růst před a po roce 1989 a po transformační recesi

Země	Index HDP/NMP		Průměrné roční tempo růstu			
	(1989 = 100)		(v %)			
	1980	1990	1995	2003	1980-1989	1995-2003
Česká republika	85	99	94	106	1,8	1,5
Estonsko	75	92	66	101	3,2	5,5
Maďarsko	86	97	86	116	1,7	3,8
Lotyšsko	69	103	51	79	4,2	5,6
Litva	65	97	56	81	4,9	4,7
Polsko	91	88	99	135	1,1	4,0
Slovensko	85	98	84	117	1,8	4,2
Slovinsko	99	92	89	120	0,1	3,8
SVE-8	86	94	91	121	1,7	3,6
EU-15	..	103	111	132	..	2,2

Poznámka: Tempa růstu pro SVE-8 před rokem 1990 jsou založena na čistém hmotném produktu [pozn. překl.: oficiální termín je *národní důchod*] (Net Material Product, NMP) používaném pro růstové účetnictví socialistickými zeměmi. Hodnota roku 1980 v České a Slovenské republice je pro Československo.

Pramen: Založeno na UN Economic Commission for Europe (UN ECE) *Economic Survey of Europe* 2001, č. 1, s. 254 a UN ECE *Economic Survey of Europe* 1999, č. 1, tabulka A.1.; aktualizováno z UN ECE *Economic Survey of Europe* 2005, č. 1, s. 117.

Tabulka 3
Průměrná tempa růstu pro období 1995-2003

Země	Průměrný růst reálného HDP per capita	Průměrný růst produktivity práce	Průměrný růst spotřeby per capita
	(v %)		
Česká republika	2,2	2,6	3,0
Estonsko	6,6	6,6	7,3
Maďarsko	4,1	3,2	4,5
Lotyšsko	7,3	8,2	7,6
Litva	6,3	6,6	7,1
Polsko	4,2	4,8	4,5
Slovensko	3,9	3,6	3,7
Slovinsko	3,8	3,3	2,6
SVE-8	4,0	4,2	4,3
Rakousko	2,0	1,7	1,3
Belgie	1,9	1,3	1,7
Dánsko	1,7	1,5	1,0
Finsko	3,4	2,3	3,0
Francie	1,8	1,2	1,8
Německo	1,2	0,9	1,0
Řecko	3,6	2,5	2,7
Irsko	6,0	3,6	4,2
Itálie	1,3	0,3	1,7
Lucembursko	3,9	3,4	2,6
Nizozemsko	1,7	0,7	1,8
Portugalsko	1,8	0,2	2,1
Španělsko	2,8	-0,2	2,9
Švédsko	2,4	2,0	2,1

Velká Británie	2,5	1,7	3,2
EU-15	1,8	0,9	1,9

Pramen: Economist Intelligence Unit – *Země Data*, www.eiu.com.

Tabulka 4
Volební výpovědi

<i>Země</i>	<i>Volby 1989-2004</i>	<i>“Volební výpověď”</i>	<i>Rok(y) výpovědi</i>
Česká republika	5	3	1990, 1992, 1998
Estonsko	5	4	1990, 1995, 1999, 2003
Maďarsko	4	4	1990, 1994, 1998, 2002
Lotyšsko	5	4	1990, 1995, 1998, 2002
Litva	5	4	1990, 1993, 1996, 2000
Polsko	4	4	1991, 1993, 1997, 2001
Slovensko	5	4	1990, 1992, 1994, 1998
Slovinsko	5	3	1990, 1993, 2004
<i>SVE 8</i>	<i>38</i>	<i>30</i>	

Poznámka: “Volební výpověď” nastane, když (i) významná změna vládní koalice následuje po volbách, včetně (ii) změny v čele vlády a (iii) změny v politických prioritách; viz podrobné vysvětlení na webové stránce Zdenek Kudrna <ies.fsv.cuni.cz/~kudrna/MemoTabulka4.pdf>.

Pramen: Sestaveno na základě Economist Intelligence Unit – *Země reports*, www.eiu.com.

Tabulka 5
Srovnání charakteristik

SVE region			<i>A.</i>	<i>B.</i>	<i>C.</i>	<i>D.</i>	<i>E.</i>
			Transformace Sovětského svazu z kapitalismu do socialismu	Maďarsko: restaurace Horthyho Chile: restaurace Pinocheta	Čína: transformace po Maovi	Západní Německo: transformace po II. světové válce	Významné historické transformace v Evropě: ze středověku do novověku, z předkapitalismu do kapitalismu
<i>Charakteristiky</i>							
1	V hlavním směru vývoje ekonomického systému?	Ano	Ne	Ano	Ano	Ano	Ano
2	V hlavním směru vývoje politického systému?	Ano	Ne	Ne	Ne	Ano	Ano
3	Paralelní ve všech oblastech?	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ano (s časovým zpožděním)
4	Bez násilí?	Ano	Ne	Ne	Ano	Ne	Ne
5	Bez zahraniční vojenské okupace?	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne
6	Rychle?	Ano	Ano	Ano	Ne	Ano	Ne (velmi dlouhé období)

Tabulka 6

Rozdělování důchodu: Giniho koeficient

Země	Před transformací	Uprostřed transformace	Po transformaci	Procentní změna mezi před a po transformaci
	1987-1989	1996-1997	2001-2002	
Česká republika	19,8	23,9	23,4	18
Estonsko	28,0	36,1	39,3	40
Maďarsko	22,5	25,4	26,7	19
Lotyšsko	26,0	32,6	35,8	38
Litva	26,3	30,9	35,7	36
Polsko	27,5	33,4	35,3	28
Slovensko	19,4	24,9	26,7	38
Slovinsko	21,0	24,0	24,4	16
SVE-8	23,8	28,9	30,9	29
EU-15	26,9	27,8	28,6	7

Poznámka: Giniho koeficient je měřítko stupně nerovnosti v distribuci důchodu. Je roven „0“ v případě úplné příjmové rovnosti (každý obdrží shodný důchod) a „100“ v případě úplné nerovnosti (jedna domácnost obdrží celý důchod). V tabulce jsou odhady založené na interpolované distribuci ze seskupených dat z různých šetření rozpočtů domácností. Rozsah pokrytí šetřením se může měnit v čase. Data se vztahují k distribuci jednotlivců podle důchodu per capita v domácnosti. Pět údajů za zemí EU nebyla k dispozici – Belgie (2), Španělsko (2) a Portugalsko (1).

Pramen: Údaje o SVE-8 jsou z různých zdrojů, sestavené pro UNICEF IRC *TransMONEE 2004 Database*. Údaje o EU-15: OECD *Society at a Glance: OECD Social indicators 2005* a the World Bank *World Development Indicators 2005*.

Tabulka 7

Spotřební nerovnost

Země	Rok šetření	Podíl důchodu nebo spotřeby				Nejbohat- ších 10% k nejchud- ším 10%	Nejbohat- ším 20% k nejchud- ším 20%
		(v %)					
		Nejchudších 10%	Nejchudších 20%	Nejbohatších 20%	Nejbohatších 10%		
Česká republika	1996	4,3	10,3	35,9	22,4	5,2	3,5
Estonsko	2000	1,9	6,1	44	28,5	14,9	7,2
Maďarsko	1999	2,6	7,7	37,5	22,8	8,9	4,9
Lotyšsko	1998	2,9	7,6	40,3	25,9	8,9	5,3
Litva	2000	3,2	7,9	40	24,9	7,9	5,1
Polsko	1999	2,9	7,3	42,5	27,4	9,3	5,8
Slovensko	1996	3,1	8,8	34,8	20,9	6,7	4
Slovinsko	1998/99	3,6	9,1	35,7	21,4	5,9	3,9
SVE-8	1996-2000	3,1	8,1	39,5	24,9	8,2	5,0
EU-15	1994-2000	2,7	7,4	40,2	25,1	9,6	5,6

Pramen: UN *Human Development Report 2004 database*.

Tabulka 8

Celková zaměstnanost

Země	(1989 = 100)							
	1990	1991	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Česká republika	99,1	93,6	91,2	89,8	93,5	88,2	88,0	87,4
Estonsko	98,6	96,3	90,9	83,5	74,0	69,2	70,0	71,0
Maďarsko	96,7	86,7	78,1	73,1	69,8	72,9	74,1	75,1
Lotyšsko	100,1	99,3	92,1	85,7	72,4	73,9	75,4	76,8
Litva	97,3	99,6	97,4	93,4	87,0	85,0	82,0	83,9

Polsko	95,8	90,1	86,4	84,3	88,3	90,4	85,8	85,2
Slovensko	98,2	85,9	86,9	84,6	85,5	82,3	82,1	83,6
Slovinsko	96,1	88,6	83,7	81,3	78,7	80,1	82,8	82,1
<i>SVE-8</i>	<i>96,9</i>	<i>90,9</i>	<i>87,0</i>	<i>84,2</i>	<i>85,5</i>	<i>85,8</i>	<i>83,5</i>	<i>83,4</i>
<i>EU-15</i>	<i>101,8</i>	<i>102,3</i>	<i>101,1</i>	<i>99,6</i>	<i>100,7</i>	<i>105,2</i>	<i>109,2</i>	<i>109,5</i>

Pramen: UN ECE *Economic Survey of Europe* 2005, č. 1, s. 125.

Tabulka 9

Míry nezaměstnanosti

Země	(v % pracovní síly)						
	1990	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Česká republika	0,7	2,6	3,5	3,5	9,4	9,8	10,3
Estonsko	..	1,6	5,0	5,6	6,7	6,8	6,1
Maďarsko	1,7	12,3	12,1	10,5	9,6	8,0	8,4
Lotyšsko	..	2,3	5,8	7,2	9,1	8,5	8,6
Litva	..	3,5	3,4	6,2	10,0	10,9	9,8
Polsko	6,5	14,3	16,4	13,2	13,1	20,0	20,0
Slovensko	1,6	10,4	14,4	12,8	19,2	17,4	15,6
Slovinsko	..	13,3	15,5	14,4	13,0	11,3	11,0
<i>SVE-8</i>	<i>4,4</i>	<i>10,6</i>	<i>12,4</i>	<i>10,6</i>	<i>12,1</i>	<i>15,4</i>	<i>15,3</i>
<i>EU-15</i>	<i>7,3</i>	<i>8,7</i>	<i>10,0</i>	<i>10,2</i>	<i>8,7</i>	<i>7,7</i>	<i>8,1</i>

Poznámka: Údaje za Estonsko jsou do roku 1999 pouze za osoby hledající práci.

Pramen: Míry registrované nezaměstnanosti pro SVE-8 z UN ECE *Economic Survey of Europe* 2004, č. 2, s. 85; standardizované míry nezaměstnanosti pro EU-15 z UN ECE *Economic Survey of Europe* 2005, č. 1, s. 126.

Tabulka 10

Míra zločinnosti

Země	(1989 = 100)			
	1990	1994	1998	2002
Česká republika	180	309	355	313
Estonsko	124	200	270	321
Maďarsko	153	175	272	193
Lotyšsko	117	146	137	190
Litva	118	189	260	247
Polsko	161	163	192	253
Slovensko	150	293	198	227
Slovinsko	96	110	139	193
<i>SVE-8</i>	<i>156</i>	<i>194</i>	<i>228</i>	<i>249</i>

Poznámka: Údaje o zločinu pokrývají pouze hlášené a registrované zločiny. Míry zločinnosti podléhají změnám podle národní legislativy.

Pramen: UNICEF IRC *TransMONEE 2004 Database*.

Tabulka 11

Důvěra v parlament a další instituce

	Parlament	Veřejná správa	Vzdělávací systém
	(procento důvěřujících)		
Česká republika	12,2	21,8	54,6
Estonsko	27,0	40,4	73,9
Maďarsko	34,0	49,6	64,3
Lotyšsko	27,5	49,2	73,7
Litva	10,6	20,6	66,6

Polsko	32,8	32,6	81,2
Slovensko	42,8	38,7	76,3
Slovinsko	25,3	25,3	80,3
<i>SVE-8</i>	29,3	33,8	73,7
Rakousko	40,7	42,4	86,2
Belgie	39,1	46,1	77,9
Dánsko	48,6	54,9	75,0
Finsko	43,7	40,9	88,8
Francie	40,6	45,9	68,4
Německo	35,7	38,7	72,6
Řecko	29,0	20,2	37,0
Irsko	31,1	59,3	86,4
Itálie	34,1	33,2	53,2
Lucembursko	62,7	59,5	67,8
Nizozemsko	55,3	37,5	73,1
Portugalsko	49,2	53,6	59,8
Španělsko	46,4	40,5	67,6
Švédsko	51,1	48,8	67,8
Velká Británie	35,5	45,9	66,3
<i>EU-15</i>	39,1	41,1	66,8

Poznámka: Respondenti odpovídali na následující otázku: „Povězte mi pro každou z uvedených položek, jak velkou důvěru v ni máte: velkou, spíše velkou, spíše nedůvěřuji, vůbec nedůvěřuji“. Ti, kteří odpověděli „velkou“ a „spíše velkou“, byly započítáni jako důvěřující.

Pramen: Halman (2001, s. 187, 192).

Tabulka 12
Spokojenost se životem

	1990-93	1995-97	1999-2002
<i>Země</i>	<i>(průměr na škále od 1 do 10)</i>		
Česká republika	6,37	..	7,06
Estonsko	6,00	5,00	5,93
Maďarsko	6,03	..	5,80
Lotyšsko	5,70	4,90	5,27
Litva	6,01	4,99	5,20
Polsko	6,64	6,42	6,20
Slovensko	6,15	..	6,03
Slovinsko	6,29	6,46	7,23
<i>SVE-8</i>	6,40	6,20	6,20
Rakousko	6,51	..	8,03
Belgie	7,60	7,93	7,43
Dánsko	8,16	..	8,24
Finsko	7,68	7,78	7,87
Francie	6,78	..	7,01
Německo	7,22	7,22	7,42
Řecko	6,67
Irsko	7,88	..	8,20
Itálie	7,30	..	7,17
Lucembursko	7,81
Nizozemsko	7,77	..	7,85
Portugalsko	7,07	..	7,04
Španělsko	7,15	6,61	7,03

Švédsko	7,97	7,77	7,64
Velká Británie	7,49	7,46	7,40
EU-15	7,26	7,24	7,30

Poznámka: Respondenti odpovídali pomocí škály od 1 (velmi nespokojen) do 10 (velmi spokojen) na otázku: „Jak jste v současnosti celkově spokojeni se svým životem?“. Typická velikost vzorku v každé zemi byla zhruba tisíc respondentů.

Pramen: *World Values Survey and European Values Survey*; viz www.worldvaluessurvey.com. Sanfey a Teksoz (2005) použili tato data pro studium životní spokojenosti v postkomunistických zemích. Tabulka ukazující souhrnná data za země EU-8 je na s. 17 této studie. Jsem vděčný Peteru Sanfeyovi a Utku Teksosovi (EBRD), kteří mi poskytli doplňující údaje pro země EU-15 a údaje za regionální průměry.

Tabulka 13

Spokojenost se životem: rozdělení odpovědí

	<i>Zcela nespokojen</i>	<i>Ne příliš spokojen</i>	<i>Docela spokojen</i>	<i>Velmi spokojen</i>
<i>Země</i>	<i>(procento odpovědí)</i>			
Česká republika	5	26	57	10
Estonsko	11	35	47	6
Maďarsko	11	34	45	9
Lotyšsko	8	35	49	6
Litva	10	32	51	5
Polsko	9	28	50	11
Slovensko	13	33	48	6
Slovinsko	2	12	65	20
<i>SVE-8</i>	9	29	50	10
<i>EU-15</i>	4	17	60	19

Poznámka: Respondenti byli tázáni takto: „Jak jste celkově spokojeni se svým životem? Řekli byste, že jste...?“

Pramen: Eurobarometer *Public Opinion in the Candidate Countries*, šetření provedeno v říjnu až listopadu 2003; viz europe.eu.int/comm/public_opinion.

Tabulka 14

Postoje k režimu: starý, nový a budoucí

	<i>Starý režim</i>	<i>Stávající</i>	<i>Za pět let</i>
<i>Země</i>	<i>(procento pozitivních odpovědí)</i>		
Česká republika	32	69	82
Estonsko	55	75	79
Maďarsko	58	64	81
Lotyšsko	50	51	71
Litva	59	70	84
Polsko	51	51	67
Slovensko	51	51	65
Slovinsko	68	69	74
<i>SVE-8</i>	50	57	72

Poznámka: Respondenti byli tázáni: „Na této škále zařadte, jak náš systém vlády pracuje. Plus 100 je nejlepší; minus 100 nejhorší. Kam byste na této škále zařadil bývalý komunistický režim / náš současný režim vlády vzešlé ze svobodných voleb a vícero politických stran / náš systém vlády za pět let v budoucnosti?“

Pramen: Rose (2005, s. 17).

Tabulka 15
Historické srovnání s Rakouskem

Země	1870	1913	1937	1950	1980	1989	2000
	(rakouský HDP per capita = 100)						
Československo	62%	60%	91%	94%	58%	54%	43%
Maďarsko	59%	61%	81%	67%	46%	42%	36%
Polsko	51%	50%	61%	66%	42%	35%	36%

Poznámka: Československo v roce 2000 je vážený průměr Česká a Slovenské republiky.

Pramen: Vypočteno z databáze OECD, obsažené v Maddison (2003).

Tabulka 16
Čas konvergence k západní Evropě

Země	k EU-14 100%	k EU-14 z 80 %
	(roky)	
Česká republika	38	21
Estonsko	60	45
Maďarsko	46	31
Lotyšsko	74	59
Litva	68	52
Polsko	72	55
Slovensko	48	33
Slovinsko	30	9
SVE-8	55	38

Poznámka: EU-14 znamená staré členské země bez Lucemburska. Tyto výsledky jsou založeny na předpokladu růstu reálného HDP per capita 1,74 % v EU-14.

Pramen: Wagner a Hlouskova (2005, s. 367).

Tabulka 17
Převod nedemokratických alternativ

	Komunista	Armáda	Diktátor
	(v %, chápají jako lepší)		
Česká republika	18	1	13
Estonsko	8	2	40
Maďarsko	17	2	17
Lotyšsko	7	4	38
Litva	14	5	40
Polsko	23	6	33
Slovensko	30	3	25
Slovinsko	23	6	27
SVE-8	21	4	29

Poznámka: Respondenti byli tázáni: „Náš současný systém vlády není jediným, který tato země měla. Někteří lidé říkají, že bychom se měli lépe v jiném systému. Co si myslíte? Měli bychom se vrátit ke komunistické vládě, nebo by měla spravovat zemi armáda, nebo je nejlepší mít silného vůdce, který může o všem rychle rozhodnout?“

Pramen: Rose (2002, s. 10).

Literatura

- Bloch, M.:** *Feudal Society*. London, Routledge 1989 [1939].
- Braudel, F.:** *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. New York, Harper and Row 1972-1973 [1949].
- Braudel, F.:** *Civilization and Capitalism, 15th-18th century. I-III.; I. The Structures of Everyday Life; II. The Wheels of Commerce; III. The Perspective of the World*. Berkeley, University of California Press 1992 [1969-1979].
- Brenner, R.:** Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe. *Past and Present*, 1976, č. 70, s. 30-75.
- Burke, P.:** *Interview Conducted by Karl Vocelka and Markus Reisenleitner*. <http://www.univie.ac.at/Neuzeit/gburke.htm>, 1990.
- Campos, N.F., Coricelli, F.:** Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should. *Journal of Economic Literature*, 2002, roč. 40, č. 3, s. 793-836.
- Csaba, L.:** *The New Political Economy of Emerging Europe*. Budapest, Akadémiai 2005.
- Dahl, R.A.:** *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Yale University Press 1971.
- European Bank for Reconstruction and Development:** *Transition Report*. London, EBRD 2002.
- European Commission:** *Comprehensive Monitoring Report of the European Commission of 5 November 2003 on the State of Preparedness for EU Membership of the Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia. 675 final*. Brusel, European Union 2003.
- Haggard, S., Kaufman, R.R.:** *The Political Economy of Democratic Transitions*. Princeton, Princeton University Press 2005.
- Hayek, F. von:** *Road to Serfdom*. Chicago, University of Chicago Press 1944.
- Halman, L.:** *The European Values Study: A Third Wave*. Tilburg, EVS, WORC 2001, s. 170.
- Hirschman, A.O.:** *Shifting Involvements*. Princeton, Princeton University Press 1982.
- Huntington, S.P.:** *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, University of Oklahoma Press 1991.
- Karamzin, N.M.:** *Letters of a Russian Traveller*. Oxford, Voltaire Foundation, 2003 [1789-1790].
- Klaniczay, G.:** The Middle Ages. In: Smelser, N.J., Baltes, P.B. (ed.): *International Encyclopaedia of the Social & Behavioral Science*, Amsterdam, Elsevier 2001.
- Kolodko, G.:** *From Shock to Therapy: The Political Economy of Post socialist Transformation*. Oxford, Oxford University Press 2000.
- Kornai, J.:** *Economics of Shortage*. Amsterdam, New York, North Holland Pub. 1980.
- Kornai, J.:** *The Socialist System*. Princeton – Oxford, Princeton University Press – Oxford University Press 1992.
- Kornai, J.:** *From Socialism to Capitalism: What is Meant by the 'Change of System*. London, Social Market Foundation 1998.
- Kornai, J.:** Ten Years After 'The Road to a Free Economy', The Author Self-Evaluation. In: Pleskovic, B., Stern, N. (ed.): *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*. Washington, DC, The World Bank 2000.
- Le Goff, J.:** *Time, Work, & Culture in the Middle Ages*. Chicago, University of Chicago Press 1982 [1977].
- Maddison, A.:** *The World Economy: Historical Statistics*. Paris, OECD, Development Centre Studies 2003.
- McFaul, M.:** The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship. *World Politics*, 2002, roč. 54, s. 212-244.
- O'Donnell, G.A., Schmitter, P.C., Whitehead, L.:** *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore, Johns Hopkins University Press 1988.
- Offe, C.:** *Varieties of Transition: the East European and East German Experience*. Cambridge, MA, Polity Press 1996.
- Pirenne, H.:** *Economic and Social History of Medieval Europe*. New York, Harcourt, Brace and World 1937 [1933].
- Polányi, K.:** *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston, Beacon Paperback 1962 [1944].
- Przeworski, A.:** *Democracy and the Market*. Cambridge, Cambridge University Press 1991.

- Raeds, P.:** When Were the Middle Ages? In: Sogner, S. (ed.): *Making Sense of Global History, The 19th International Congress of the Historical Sciences Oslo 2000 Commemorative Volume*. Oslo 2001.
- Roland, G.:** *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*. Cambridge, MA, MIT Press 2000.
- Rose, R.:** *A Bottom Up Evaluation of Enlargement Countries: New Europe Barometer 1*. Glasgow, Centre for the Study of Public Policy 2002.
- Rose, R.:** *Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004*. Glasgow, Centre for the Study of Public Policy 2005.
- Rose-Ackerman, S.:** *From Elections to Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press 2005.
- Ruesschemeyer, D., Stephens, E.H., Stephens, J.D.:** *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge, Polity Press 1992.
- Sanfey, P., Teksoz, U.:** Does Transition Make You Happy? *EBRD Working Paper No. 91*. London, European Bank for Reconstruction and Development 2005.
- Schmitter, P.C., Karl, T.L.:** What Democracy Is ... And Is Not. *Journal of Democracy*, 1991, roč. 2, č. 3, s. 76-88.
- Schumpeter, J.:** *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper and Brothers 1942.
- Stiglitz, J.:** Whither Reform? *Annual Bank Conference on Development Economics*. Washington, DC, World Bank 1999.
- Švejnar, J.:** Transition Economies: Performance and Challenges. *The Journal of Economic Perspectives*, 2002, roč. 16, č. 1, s. 3-28.
- Tilly, C.:** *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York, Russell Sage Foundation 1984.
- Tóth, I. Gy.:** Income composition and inequalities 1987-2003. In: Kolosi, T., Tóth, I. Gy., Vukovich, Gy. (ed.): *Social Report 2004*, Budapest, TÁRKI 2004.
- Usher, D.:** *The Economic Prerequisite to Democracy*. Oxford, Basil Blackwell 1981.
- Wagner, M., Hlouskova, J.:** CEEC Growth Projections: Certainly Necessary and Necessarily Uncertain. *Economics of Transition*, 2005, roč. 13, č. 2, s. 341-372.
- Wallerstein, I.:** *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York, Academic Press 1974.
- Wallerstein, I.:** *The Capitalist World-Economy*. Cambridge, Cambridge University Press 1979.

THE GREAT TRANSFORMATION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE: SUCCESS AND DISAPPOINTMENT

János Kornai, Allie S. Freed Professor of Economics Emeritus at Harvard University, Permanent Fellow Emeritus of Collegium Budapest Institute for Advanced Study, and Distinguished Research Fellow at Central European University in Budapest; Collegium Budapest, Szentháromság u. 2, Budapest, 1014 (kornai@colbud.hu)

Abstract

The study examines the changes of the Central Eastern European region first in the context of world history. It confirms by comparative historical analyses that the transformation was indeed unique. This has been the only total transformation that took place peacefully, without violence, and at the same time astonishingly fast, in the main direction of the economic and the political changes of Western civilization. From that perspective it is an exceptional success story. However, from the perspective of everyday life, the result is different. Deep economic troubles are experienced by a considerable portion of the population. The perception of losses is intensified by various cognitive problems. Based on the experience of today's generation, evaluating the change as an unequivocal success would be unwarranted. Both approaches are justified: it would be wrong to blend the two and to weigh them by the same scale.

Keywords

Central Eastern Europe, transition economies, main direction of political and economic transformation, cognitive problems, convergence

JEL Classification

P2, P3, P5